ZIENSWIJZENNOTA NRD MER DUURZAME POLDER

Maart 2023

1 INLEIDING

Zienswijzen

Deze zienswijzennota heeft betrekking op de Notitie reikwijdte en detailniveau (NRD) voor de Milieueffectrapportage (MER) voor de Duurzame Polder. Van 8 september 2022 tot en met 19 oktober 2022 heeft de NRD ter inzage gelegen en kon iedereen reageren op de NRD door een zienswijze in te dienen. In totaal zijn 176 zienswijzen ingediend. Van het totaal hebben 156 mensen gebruik gemaakt van de zienswijze die door de belangengroepen GROEN inZICHT en Behoud Lithse Polder is opgesteld. Daarnaast zijn 20 brieven ingezonden met aanvullende c.q. individuele reacties. Daarnaast is één zienswijze buiten de termijn ingediend, maar de punten van deze zienswijze zijn overeenkomstig andere zienswijzen en zijn dus meegenomen.

Met deze zienswijzennota reageren de gemeenten 's-Hertogenbosch en Oss op de ingediende zienswijzen. Per opmerking, vraag of aanbeveling wordt een reactie gegeven en worden de gevolgen voor het MER aangegeven. De nota geeft antwoord op de vaak ingediende zienswijze (van GROEN inZICHT en Behoud Lithse Polder) en de aan deze zienswijze toegevoegde aandachtspunten. Daarnaast zijn de veelvoorkomende thema's uit de ingediende brieven opgenomen in deze zienswijzennota. De overige, individuele reacties van indieners van brieven (hierna: reclamanten) en beantwoording daarvan zijn opgenomen in een tabel.

Vervolgproces

Deze zienswijzennota wordt vastgesteld door het college van burgemeester en wethouders van beide gemeenten en ter informatie aan de gemeenteraden toegezonden. Voor zover een zienswijze betrekking heeft op het MER en deze een aanvulling of wijziging geeft op de NRD, wordt de zienswijze zo mogelijk verwerkt in de onderzoeksaanpak van het MER. Per zienswijze is aangegeven of deze gevolgen heeft voor de inhoud van het MER.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat de reacties op de standaard zienswijze. In hoofdstuk 3 zijn de meeste aandachtspunten die door reclamanten op het standaard zienswijzeformulier zijn geschreven, gebundeld en beantwoord. In hoofdstuk 4 zijn de veel voorkomende reacties uit de ingediende brieven en overige, geschreven aandachtspunten samengevat en beantwoord. De overige reacties en vragen uit de brieven zijn in tabel 5.1 in hoofdstuk 5 opgenomen.

2 ZIENSWIJZEN EN REACTIES

2.1 Afstandsnormen

Zienswijze

Er is sprake van (rechts)ongelijkheid doordat de afstandsnormen per gemeente verschillen, zodat bewoners in beide gemeenten op verschillende manieren blootgesteld worden aan de effecten van windturbines.

Reactie

Voor windturbines moet voldaan worden aan de landelijke wettelijke normen voor onder andere geluid, slagschaduw en veiligheid. Deze normen gelden voor zowel gemeente Oss als gemeente 's-Hertogenbosch. In aanvulling op deze wettelijke normen, kunnen gemeenten bovenwettelijke eisen als uitgangspunt stellen. Gemeente Oss en gemeente 's-Hertogenbosch kiezen er beiden voor om bovenwettelijke eisen te stellen. Dit zijn inderdaad verschillende eisen (dit wordt hieronder beschreven). We begrijpen dat dit niet ideaal is, aangezien het een gezamenlijk project is. Toch is dit wel de situatie die is voortgekomen uit de eerdere raadsbehandelingen in beide gemeenten. Elke raad heeft hierin zijn eigen bevoegdheid. Voor gemeente Oss is de politieke keuze gemaakt om een maximale inspanning te doen om de afstanden tot de bebouwde kom van woonkernen zo groot mogelijk te laten zijn, en als uitgangspunt een afstand van minimaal 2 km te hanteren.[1]

[1] Raadsbesluit gemeente Oss van 28 januari 2021.

Gemeente 's-Hertogenbosch heeft de politieke keuze gemaakt om een minimumafstand van 1 km tot de bebouwde kom van de woonkernen aan te houden.[1] Voor de volledigheid van het milieuonderzoek en op advies van de provincie Noord-Brabant worden in het MER alternatieven onderzocht waarbij de wettelijke normen (minimaal aan te houden afstand tot woningen) worden aangehouden. Dit om een compleet beeld te krijgen van de verschillen in effecten tussen de varianten met en zonder 1- en 2 km begrenzing en ter onderbouwing van de 1- en 2 km begrenzing.

Gevolg voor MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

2.2 Nut en noodzaak

Zienswijze
De keuze voor 16 Bossche windturbines moet onderbouwd worden vanuit een nut en noodzaak achtergrond. Er is geen link meer met de Regionale Energie Strategie en eerdergenoemde gemeentebesluiten. Er zijn efficiëntere manieren om in de energiebehoefte te voorzien, die minder negatieve omgevingsgevolgen meebrengen zoals zonnepanelen op daken en kernenergie.

Reactie
De gemeenten 's-Hertogenbosch en Oss willen beiden klimaatneutraal worden, in respectievelijk 2045 en 2050. Om dit te bereiken moeten we omschakelen naar duurzame energie. De gemeenten hebben niet alleen zelf deze ambitie, maar in de Regionale Energiestrategie (RES) 1.0 Noordoost Brabant is ook vastgelegd dat in de regio 1,6 TWh duurzame energie opgewekt moet worden. De gemeente 's- Hertogenbosch pakt, vanwege de eigen klimaatambities, door op de opgelegde opgave uit de RES en wil die versnellen; de gemeente doet dus méér dan de RES-opgave. De gemeente kiest ervoor om de opgave en de versnelling te realiseren met windenergie in de Duurzame Polder, te weten 16 windturbines op grondgebied van 's-Hertogenbosch voor 2030. Deze afspraak is opgenomen in het Bestuursakkoord van de gemeente van mei 2022, en is op 31 mei 2022 ook door de gemeenteraad met een raadsbesluit ondersteund. In het ontwerpend onderzoek wordt ook een doorkijk gegeven in de maximale energie-opwek, gelet op de gemeentelijke ambitie van klimaatneutraal in 2045.

Het klopt dat zonnepanelen op daken een minder grote impact op de omgeving hebben. Daarom is in de Regionale Energie Strategie (RES) ook verkend in hoeverre aan de energieopgave invulling kan worden gegeven door toepassing van zon op dak. Het is echter niet mogelijk om de energiedoelstelling voor 2030 volledig met zon op dak in te vullen. Gemeente 's-Hertogenbosch heeft wel het voornemen om binnen de gemeente 's-Hertogenbosch (buiten de Duurzame Polder) circa 50 ha aan zonnevelden te realiseren. De rijksoverheid onderzoekt de mogelijkheid om kernenergie toe te passen. Een kerncentrale is echter niet voor 2030 uitvoerbaar, daarom is het niet realistisch om voor de invulling van de energiedoelstelling voor 2030 op deze techniek te rekenen.

Gevolg voor MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

2.3 Elektriciteit van zee

Zienswijze
De wetenschap dat de overheid grootschalig inzet op elektriciteit van zee voor het hele land is tegenstrijdig met de ambities van de gemeenten 's-Hertogenbosch en Oss om zelf in hun elektriciteitsbehoefte te voorzien.

[1] Raadsbesluit gemeente 's-Hertogenbosch van 6 oktober 2020.

Reactie
In het (nationale) Klimaatakkoord zijn twee doelstellingen afgesproken: in 2030 wordt 49 TWh wind op zee en 35 TWh duurzame energie op land met wind en zon opgewekt. Daarmee is de ontwikkeling van dit windpark op land niet tegenstrijdig met de ontwikkeling van grootschalige windparken op zee, maar vullen deze elkaar aan om de energiedoelstelling voor 2030 te halen. We hebben beide ontwikkelingen nodig om aan onze energievraag te kunnen voldoen. De opwek alleen op zee is niet afdoende om aan de energievraag in de toekomst te kunnen voldoen.

Gevolg voor MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

2.4 Varianten voor zon en/of wind

Zienswijze
Beide gemeenten kiezen voor 100 % wind in de Duurzame Polder. Hierdoor realiseren ze hun klimaatdoelen niet op windstille dagen. Er moeten varianten voor zon en/of wind worden opgesteld.

Reactie
Beide gemeenten hebben inderdaad voor de Duurzame Polder uitsluitend gekozen voor windenergie.[1]
Windenergie vraagt veel minder ruimtebeslag dan zonne-energie en is te combineren met andere functies zoals landbouw en natuur. Op andere plekken in de gemeenten is wel (beperkt) ruimte voor ontwikkeling van zonne-energie op land, wat zal bijdragen aan een gebalanceerde mix van energie.
Het balanceren van vraag en aanbod van energie gebeurt daarnaast door het toepassen van systeemoplossingen op regionaal, nationaal en internationaal niveau en is niet slechts een gemeentelijke aangelegenheid.

Gevolg voor MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

2.5 Type windturbine

Zienswijze
Om adequaat de milieueffecten van windturbines vast te stellen moet de MER specificeren van welk type windturbine wordt uitgegaan (hoogte en diameter wieken).

Reactie
In het MER werken we met referentieturbines die samen de minimale en maximale afmetingen van windturbines vertegenwoordigen. Daarmee brengt het MER de realistische worst-case effecten van het windpark in beeld en geeft daarnaast aan in hoeverre effecten wijzigen bij de keuze voor een turbine met andere afmetingen. De uiteindelijk te vergunnen windturbines moeten passen binnen de bandbreedtes die zijn onderzocht in het (plan)MER.

Gevolg voor MER
In het MER worden referentieturbines geselecteerd die qua afmetingen de onder- en bovengrens representeren. De effecten van deze referentieturbines worden in het MER onderzocht. Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER, omdat dit al onderdeel was van de uitgangspunten.

[1] Dit volgt voor gemeente 's-Hertogenbosch uit de Visie energielandschap gemeente 's-Hertogenbosch en het Bestuursakkoord 2022-2026 gemeente 's-Hertogenbosch. Voor gemeente Oss volgt dit uit het Raadsbesluit van 28 januari 2021.

2.6 Uitstoot van luchtverontreinigende stoffen en laagfrequent geluid

Zienswijze
Op de thema's 'gezondheid' benoemt de NRD niet 1) de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen door windturbines (gassen/verfdeeltjes/fijnstof) en 2) laagfrequent geluid.

Reactie
De uitstoot van luchtverontreinigende stoffen zoals gassen, verfdeeltjes en fijnstof valt onder het thema 'Luchtkwaliteit' in het beoordelingskader van het NRD. Het loslaten van verfdeeltjes wordt ook beschreven onder dit thema, voor een nadere toelichting wordt verwezen naar paragraaf 3.1 van de zienswijzennota.

Laagfrequent geluid valt onder het thema 'Geluid' in het beoordelingskader van het NRD. Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.

Ook bij het thema 'Gezondheid' worden de effecten van luchtkwaliteit en geluid op gezondheid beschreven. Hier vallen ook de genoemde specifieke aspecten die daar onderdeel van zijn, zoals verfdeeltjes en laagfrequent geluid, onder. Zie ook paragraaf 4.3 van de zienswijzennota.

Gevolg voor MER
De effecten van uitstoot van luchtverontreinigende stoffen en laagfrequent geluid worden beschouwd in het MER, als onderdeel van de thema's 'Luchtkwaliteit', 'Geluid' en 'Gezondheid'. Deze thema's waren al opgenomen in het beoordelingskader van de NRD. Hoewel de zienswijze dus geen gevolgen voor het MER heeft, hopen we u hiermee meer inzicht te hebben gegeven in de onderzoeksmethode.

2.7 Nieuwe inzichten

Zienswijze
Er moet in de MER nadrukkelijk rekening gehouden worden met nieuwe inzichten: bijvoorbeeld nieuwe afstands-/geluidsnormen windturbines, nieuw landelijk en Europees beleid en de recente uitspraak RvS met betrekking tot gezondheidseffecten (30 juni 2021).

Reactie
In het MER wordt rekening gehouden met de actuele inzichten en uitgegaan van de vigerende wetgeving en het geldende beleid. Zie ook het antwoord onder paragraaf 4.5 over geluid.

Gevolg voor MER
In het MER wordt inderdaad rekening gehouden met de actuele inzichten, de vigerende wetgeving en het vigerende beleid. Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER, omdat dit al onderdeel was van de uitgangspunten.

2.8 Compensatie aan bewoners

Zienswijze
In de NRD wordt gesproken over compensatie aan bewoners/belanghebbenden bij negatieve milieueffecten. Er wordt niet gesproken over de wijze waarop die wordt vastgesteld, voor wie deze bedoeld is en door wie deze betaald wordt.

Reactie
In de NRD wordt niet gesproken over (financiële) compensatie aan bewoners en belanghebbenden. Financiële compensatie is ook geen onderdeel van het MER. Compensatie van negatieve *milieueffecten* is wel onderdeel van de NRD en het MER. Zie daarvoor paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.

Financiële participatie is wel een belangrijk onderdeel van het project. We vinden het van belang dat diegene die lasten ondervinden, hier ook lusten van kunnen krijgen. De verdere uitwerking van de uitgangspunten van financiële participatie willen we nog voor de zomer van 2023 met omwonenden en organisaties gaan bespreken.

Wat betreft financiële compensatie aan bewoners wordt, wat betreft planschade, verwezen naar paragraaf 3.3 van de zienwijzennota.

Gevolg voor MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

2.9 Rekenmodellen

Zienswijze
De NRD moet specificeren welke rekenmodellen worden gebruikt (bijvoorbeeld voor geluid) en hoe deze zijn gevalideerd.

Reactie
De NRD geeft aan welke thema's en aspecten in het MER worden beschreven. Voor bepaalde thema's en aspecten wordt mogelijk gebruik gemaakt van rekenmodellen. Voor de geluidsberekeningen wordt bijvoorbeeld gebruik gemaakt van de meest actuele versie van het rekenprogramma Geomilieu van DGMR. Een nadere toelichting van de onderzoeksaanpak, inclusief een toelichting op de toegepaste modellen voor overige milieuaspecten volgt in het MER.

Gevolg voor MER
In het MER worden de onderzoeksaanpak en eventueel gebruikte rekenmodellen per thema en aspect nader gespecificeerd. Dat is de gebruikelijke werkwijze. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

2.10 Milieueffecten van de verbouwing van het elektriciteitsnet

Zienswijze
De milieueffecten van de verbouwing van het elektriciteitsnet, om de windturbines aan te sluiten, moeten meegenomen worden. Ook de milieueffecten van extra benodigde infrastructuur.

Reactie
In de fase van de m.e.r. worden de kansen en aandachtspunten van de alternatieven vanuit het thema netwerkaansluiting inzichtelijk gemaakt. Hierbij worden relevante milieueffecten als gevolg van eventuele netwerkaanpassingen en eventuele extra benodigde infrastructuur meegenomen.

Gevolg voor MER
Kansen en aandachtspunten van de netwerkaansluiting worden in de m.e.r.-fase inzichtelijk gemaakt. Dit thema was al opgenomen in het beoordelingskader van de NRD. De zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor het MER.

3 OVERIGE AANGEDRAGEN AANDACHTSPUNTEN

3.1 Slijtage windturbinebladen

Zienswijze
In hoeverre gaat slijtage ((verf)deeltjes) van windturbines de waterkwaliteit van het waterwingebied beïnvloeden?

Reactie
Slijtage van de windturbinebladen kan inderdaad leiden tot emissie van deeltjes. In het MER wordt hier aandacht aan besteed als onderdeel van het thema 'Luchtkwaliteit'. De effecten van windturbines op water (waaronder ook beschermde drinkwaterwingebieden) worden daarnaast beschreven in het MER, onder het thema 'Water'. We verwijzen in dit kader ook naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota.

Gevolgen voor het MER
De effecten van de slijtage van windturbinebladen worden beschouwd in het MER, als onderdeel van het thema 'Luchtkwaliteit'. Dit thema was al opgenomen in het beoordelingskader van de NRD. De zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor het MER.

3.2 Gehele levensduur windturbine

Zienswijze
Ook het einde van de levensduur van de windturbines moet worden meegenomen in het MER.

Reactie
De recycling van onderdelen van windturbines wordt beschreven in het MER, onder het thema Duurzaamheid en circulariteit (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).
In het MER worden de effecten van windturbines in de aanlegfase en exploitatiefase beschouwd. Voor de effecten in de verwijderingsfase geldt dat deze kleiner of maximaal gelijk zijn aan de effecten in de aanlegfase en exploitatiefase. De effecten in de verwijderingsfase worden daarom niet separaat beschreven in het MER. Dit zal in het MER nader toegelicht worden.

In de Interim omgevingsverordening van de Provincie Noord Brabant is opgenomen dat de omgevingsvergunning voor het windpark maximaal 25 jaar bedraagt. Na het verstrijken van de termijn moet de bestaande toestand worden hersteld en worden de windturbines verwijderd. Hiervoor wordt financiële zekerheid gesteld van de ontwikkelaar van het windpark.

Gevolgen voor het MER
In het MER worden de effecten van de aanleg- en exploitatiefase onderzocht. De effecten van verwijdering zijn gelijk of kleiner dan de effecten in de aanlegfase en worden daarom niet separaat onderzocht. Dit wordt nader toegelicht in het MER. De zienswijze heeft op dit punt een gevolg voor het MER.
De recycling van onderdelen van windturbines wordt wel beschreven in het MER, onder het thema Duurzaamheid en circulariteit. Dit thema was al opgenomen in het beoordelingskader van de NRD. De zienswijze heeft op dit punt daarom geen gevolgen voor het MER.

3.3 Compensatie waardeverlies woningen

Zienswijze
Er moet compensatie komen voor het waardeverlies van woningen.

Reactie
Het (al dan niet) toekennen van compensatie voor eventueel waardeverlies van woningen komt in een latere fase aan de orde. Het vormt geen onderdeel van het MER. Voor financiële compensatie gelden de gebruikelijke wettelijke regelingen voor planschade (huidige wetgeving) en nadeelcompensatie (onder de Omgevingswet). Financiële compensatie in dit kader kan na vaststelling van het besluit aangevraagd worden. Verzoeken tot planschadevergoedingen kunnen (op dit moment volgens het huidig recht van de Wro) worden ingediend tot 5 jaar na het onherroepelijk worden van het planologisch besluit (zie art. 6.1, lid 4 van de Wro). Met de Omgevingswet (verwachte inwerkingtreding 1 januari 2024) zal dit wijzigen. Planschadeverzoeken worden door een onafhankelijke adviseur beoordeeld, waarbij wordt meegewogen in hoeverre de ontwikkeling voorzienbaar was, en een bepaald algemeen maatschappelijk risico wordt meegenomen.

Gevolgen voor het MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER, omdat dit buiten de reikwijdte van de MER valt

3.4 Financiële participatie

Zienswijze
Er moet mogelijkheid worden geboden om financieel te participeren in windmolens.

Reactie
In lijn met het Klimaatakkoord en de Visie energielandschap van ‘s-Hertogenbosch zullen omwonenden de mogelijkheid krijgen om financieel te participeren in het windpark. De gemeenten zullen dit uitwerken door afspraken te maken met de ontwikkelaars en exploitanten van het windpark. Financiële participatie maakt geen onderdeel uit van het MER.

Gevolgen voor het MER
De vraag van reclamanten is logisch, maar deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER. Financiële participatie is wel een belangrijk onderdeel van het project. We vinden het van belang dat diegene die lasten ondervinden, hier ook lusten van kunnen krijgen. De verdere uitwerking van de uitgangspunten van financiële participatie willen we nog voor de zomer van 2023 met omwonenden en organisaties gaan bespreken.

3.5 Kinderdagverblijven

Zienswijze
Er moet nadrukkelijk rekening worden gehouden met het kinderdagverblijf ‘Het Vrolijke Koetje’ aan de Empelsehoefweg.

Reactie
Kinderdagverblijven zijn in het Besluit geluidhinder aangewezen als geluidsgevoelig gebouw en in het Besluit externe veiligheid inrichtingen als kwetsbaar object. De effecten van geluid, externe veiligheid en slagschaduw op het kinderdagverblijf (en andere geluidsgevoelige gebouwen en kwetsbare objecten) worden op vergelijkbare wijze beoordeeld als de effecten op woningen.

Gevolgen voor het MER

Kinderdagverblijven worden op vergelijkbare wijze als woningen beschouwd. Effecten op kinderdagverblijven en andere gevoelige en kwetsbare gebouwen worden onderzocht in het MER, onder de thema's 'Geluid', 'Externe veiligheid' en 'Slagschaduw'. Deze thema's waren al onderdeel van het beoordelingskader van de NRD. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

3.6 Bewoners ín de Duurzame Polder

Zienswijze

Er moet ook rekening worden gehouden met bewoners in de Duurzame Polder.

Reactie

In het MER worden de effecten van windturbines (zoals geluid, slagschaduw en lichthinder) onderzocht. Dit gebeurt voor bewoners binnen en buiten de polder, ofwel vindt plaats op alle gevoelige objecten. De criteria die worden onderzocht en beoordeeld, zijn gepresenteerd in het beoordelingskader in de NRD.

Gevolgen voor het MER

Effecten op bewoners in de polder worden onderzocht in het MER. De verschillende thema's waarop dit gebeurt (zoals geluid en slagschaduw), waren al onderdeel van de NRD. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER. De belangen van alle omwonenden, dus inclusief de bewoners in de polder zelf, worden zorgvuldig betrokken in het ontwerpend onderzoek en in de MER

3.7 Cultuurhistorische waarde

Zienswijze

De cultuurhistorische waarde in de polder gaat teniet door het plaatsen van windmolens.

Reactie

In het MER wordt beschreven of de inrichtingsvarianten effecten hebben op de bestaande cultuurhistorische waarden (rijks- en gemeentelijke monumenten, beschermd stads- en dorpsgezicht, provinciaal aangeduide cultuurhistorisch waardevolle complexen en vlakken). Naast beschermde waarden worden ook effecten op niet beschermde cultuurhistorische waarden als historisch groen, verkavelingsstructuren, zandwegen onderzocht, zoals beschreven in de NRD.

Gevolgen voor het MER

Effecten op cultuurhistorische waarden worden onderzocht in het MER. Dit thema was al onderdeel van de NRD. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

3.8 Afstandsalternatief 10 keer de tiphoogte

Zienswijze

Voor de zorgvuldigheid moet ook een afstandsalternatief met 10 keer de tiphoogte onderzocht worden.

Reactie

In een MER moeten realistische alternatieven in beeld worden gebracht en onderzocht worden. Een alternatief waarin wordt uitgegaan van een minimale afstand tot woningen van 10 keer de tiphoogte is echter niet realistisch uitvoerbaar. In dat geval kan de energiedoelstelling niet worden gehaald. Daarom wordt dit alternatief niet opgenomen in het MER. Tevens is een afstandsnorm van 10 keer de tiphoogte van een windturbine niet wetenschappelijk onderbouwd. De Rijksoverheid en gemeenten maken hun eigen afweging wat betreft afstandsnormen.

Gevolgen voor het MER
De zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

3.9 Laagvlieggebied Defensie

Zienswijze
Er moet rekening worden gehouden met het laagvlieggebied van defensie.

Reactie
In het MER wordt rekening gehouden met de effecten op het laagvlieggebied van defensie. Het aspect 'Effect op laagvlieggebied' is opgenomen in het beoordelingskader onder het thema 'Defensie'.

Gevolgen voor het MER
In het MER wordt rekening gehouden met de effecten op het laagvlieggebied van defensie. Dit aspect was al onderdeel van de NRD onder het thema 'Defensie'. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

4 ZIENSWIJZEN PER BRIEF (VEEL VOORKOMENDE THEMA'S)

4.1 Natuur

4.1.1 Beoordeling van effecten van windturbines op natuurwaarden (waaronder vogels)

Zienswijze
Verschillende reclamanten vragen aandacht voor de effecten van windturbines op vogels en vleermuizen. Zo wordt gevraagd welke criteria en factoren meegenomen worden in het MER ten aanzien van het beschermen van vogels. Ook wordt gevraagd of de locatie van kolonies van vogels van invloed is op de posities van windturbines in het gebied.

Reactie
De zorg voor de effecten van windturbines op vogels en vleermuizen is begrijpelijk. In het MER worden deze effecten onderzocht, als onderdeel van het thema Natuur. Binnen het thema Natuur worden de volgende aspecten onderzocht:
- effecten op Natura 2000-gebieden;
- effecten op Natuurnetwerk Brabant (inclusief ecologische verbindingszones);
- effecten op weide- en akkervogelgebied en rust- en foerageergebied ganzen en smienten;
- effecten op beschermde plant- en diersoorten uit de Wnb.

Daarbij zijn alle in Nederland voorkomende vogelsoorten beschermd onder de Wet natuurbescherming (Wnb) onder het beschermingsregime 'Vogelrichtlijn'. Er geldt een algemeen verbod op het opzettelijk verstoren/doden van individuen of nestplaatsen te vernielen. Bij het plaatsen van windturbines bestaat de kans op een overtreding van één of meer van deze verbodsbepalingen, zowel in de aanlegfase (verstoren broedende vogels, aantasten/vernietigen nesten, et cetera) als in de gebruiksfase (doden individuen door aanvaring, verstoren). Voor vleermuizen (vallend onder Wnb beschermingsregime 'Habitatrichtlijnsoorten') geldt naast het verbod op het vernietigen van essentiële onderdelen van het leefgebied ook een verbod op het verstoren van (bijv. door geluid, licht trillingen). Dit wordt in acht genomen in het MER.

De concentraties van vogelsoorten worden inzichtelijk gemaakt voorafgaand aan de keuzes voor de verschillende varianten, in een Quickscan. Deze informatie wordt vervolgens ook meegenomen in het MER. Of de kolonies van invloed zijn op de uiteindelijke voorkeurslocatie moet blijken uit de onderzoeksresultaten van het MER.

Gevolgen voor het MER
De effecten van windturbines op vogels en vleermuizen zijn al opgenomen in het beoordelingskader in de NRD. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER. Via bovenstaande uitleg hebben we de vragen van reclamanten daarnaast zoveel mogelijk beantwoord.

4.1.2 Bescherming van specifieke soorten

Zienswijze
Reclamanten vragen om bepaalde soorten te betrekken in het onderzoek. Zo wordt aandacht gevraagd voor de soorten die voorkomen op de Rode Lijst, weidevogels, de kleine zwaan, de ransuil de overwinterende vogels op en rond de Hertogswetering, roofvogels, insecten en vleermuizen.

Reclamanten zien daarnaast graag dat in het MER onderscheid wordt gemaakt in typen vogels, zoals het onderscheid tussen overwinterende vogels en broedvogels, weide- en akkervogels.

Reactie
In het MER worden de effecten op onder de Wnb beschermde plant- en diersoorten onderzocht. Vogels en vleermuizen maken daar onderdeel van uit. In het MER zal ook aandacht worden besteed aan soorten die voorkomen op de Rode Lijst. Dit is een aanvulling op de NRD. Aan de start van het MER wordt beschreven welke beschermde soorten (vogels en vleermuizen) verwacht worden in het plangebied. Hierbij wordt gebruik gemaakt van onder andere SOVON- en NDFF-data en kennis van natuurorganisaties uit de omgeving. Zodra de daadwerkelijke plaatsingszone is gekozen wordt aanvullend onderzoek gedaan naar het precieze voorkomen van beschermde soorten. Dit kunnen bepaalde roofvogels zijn of vogels met jaarrond beschermde nesten. De effecten op insecten worden niet onderzocht, omdat deze niet wettelijk beschermd zijn en de effecten van de ingreep naar verwachting niet onderscheidend zijn voor de verschillende alternatieven. In het MER wordt onderscheid gemaakt tussen broedvogels en niet-broedvogels.

Gevolgen voor het MER
In de MER-onderzoeken voor natuur zal ook aandacht worden besteed aan soorten die voorkomen op de Rode Lijst zoals door reclamanten wordt gevraagd. Dit is een aanvulling op de NRD en deze zienswijze heeft daarom een gevolg voor de inhoud van het MER. Ook wordt gebruik gemaakt van SOVON-data en kennis van natuurorganisaties uit de omgeving.

4.1.3 Betrekken van onderzoeksrapporten

Zienswijze
Verschillende reclamanten hebben de volgende onderzoeksrapporten aangedragen die informatie bevatten over de effecten van windturbines op vogels:
- ‘sterftegrenzen die worden gebruikt in de effectbeoordeling van windenergie onderschatten de effecten van windparken op vogelpopulaties’ (Peter Schippers, Ralph Buij, Alex Schotman, Jana Verboom, Henk van der Jeugd, Eelke Jongejans);
- rapport over kwetsbare soorten in relatie tot energie-infrastructuur (WUR, Kwetsbare soorten voor energie-infrastructuur in Nederland, 2018;
- SOVON-rapport (nov 2019): Vogels van de Beerse Overlaat en analyse verstoring van vogels door windturbines.

Reactie
De gemeente bedankt reclamanten voor het aandragen van de rapporten. De opstellers van het MER betrekken de genoemde rapporten bij het milieueffectenonderzoek.

Gevolgen voor het MER
Deze zienswijze heeft een gevolg voor de inhoud van het MER. De opstellers van het MER betrekken de rapporten bij het milieueffectenonderzoek.

4.1.4 Verschillende typen effecten

Zienswijze
Daarnaast vragen reclamanten om verschillende soorten effecten te beoordelen zoals aanvaring, verstoring, barrièrewerking, verlies aan habitat en vermijdingsgedrag.

Reactie
De genoemde effecten op vogels en vleermuizen worden onderzocht in het MER, onder het thema 'Natuur' zoals opgenomen in het beoordelingskader NRD.

Gevolgen voor het MER
In het MER worden de genoemde effecten op vogels en vleermuizen onderzocht. Het thema 'Natuur' waar dit onder valt,was al opgenomen in de NRD, de zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

4.1.5 Overdraai van de wieken

Zienswijze
Het is niet duidelijk op te maken uit de NRD of de overdraai van de wieken is meegenomen als minimale wettelijke afstandsbeperking van windturbines tot Natura 2000- en Natuurnetwerk Brabantgebieden.

Reactie
Wetgeving legt geen verbod op het realiseren van windenergie binnen Natura 2000 en NNB gebieden. Wel is in de Interim Omgevingsverordening Noord-Brabant (hierna: IOV) opgenomen dat een bestemmingsplan dat een ontwikkeling toelaat die een aantasting geeft van de ecologische waarden en kenmerken moet bepalen dat de negatieve effecten waar mogelijk worden beperkt. Overblijvende, negatieve effecten worden gecompenseerd overeenkomstig artikel 3.22 van de IOV. Dit geldt tevens voor de overdraai van de wieken van een windturbine die buiten het NNB staat. Er geldt dus geen minimale wettelijke afstandsbeperking van windturbines tot Natura2000- en NNB gebieden, maar de effecten van overdraai van de wieken worden wel onderzocht in het MER.

Gevolgen voor het MER
Overdraai van de wieken wordt meegenomen in het MER, onder het thema 'Natuur', als onderdeel van de effecten op NNB. We hopen met bovenstaande uitleg dit nader te hebben geduid. Het thema 'Natuur' was al onderdeel van de NRD. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

4.2 Compensatie en mitigatiemaatregelen

Zienswijze
Reclamanten vragen om onderzoek naar mitigerende maatregelen (maatregelen ter voorkoming van negatieve effecten) en compenserende maatregelen. Deze vragen hebben betrekking op zowel effecten op natuur en landschap als op omwonenden.

Reactie
In het MER worden de effecten op onder andere natuur (beschermde soorten en gebieden), landschap en omwonenden onderzocht. Als de effectanalyse- en beoordeling daar aanleiding toe geven, worden in het MER mogelijke mitigerende en/of compenserende maatregelen voorgesteld. Hier kunnen pas concrete uitspraken over gedaan worden na afronding van de benodigde onderzoeken. Bij de uitvoering van eventuele compensatie zullen gemeenten voldoen aan de provinciale eisen die hieromtrent zijn gesteld in de Interim omgevingsverordening Noord-Brabant.[1]

[1] Artikelen 3.22, 3.23 en 3.24 IOV.

Gevolgen voor het MER

In het MER wordt beoordeeld of mitigerende en/of compenserende maatregelen noodzakelijk zijn. Er kunnen op dit moment nog geen uitspraken gedaan worden over uitvoering van specifieke maatregelen, maar het zou kunnen blijken dat die nodig zijn Indien dat het geval is, wordt dit in het MER aangegeven. Dit is een gebruikelijke werkwijze en deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

4.3 Gezondheid

Zienswijze

Verschillende reclamanten uiten hun zorg over de effecten van windturbines op de gezondheid. Als specifieke aandachtspunten worden genoemd infrasoon en laagfrequent geluid, afbladdering van windturbinebladeren, gezondheidseffecten voor kinderen, en de impact van elektromagnetische straling.

Reactie

Onder het thema gezondheid worden effecten van geluid, luchtkwaliteit, geur, externe veiligheid en het effect van elektromagnetische straling op gezondheid onderzocht. De cumulatie van milieueffecten op de gezondheid van omwonenden wordt in het MER zoveel mogelijk in beeld gebracht. Wat betreft laagfrequent geluid worden de effecten vanuit het geluidsonderzoek (zie paragraaf 4.5 van de zienswijzennota) meegenomen in het thema gezondheid. Dit geldt ook voor de afbladdering van windturbinebladeren – zie paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. Hiermee wordt een zo volledig mogelijk beeld geschetst van de gezondheidseffecten als gevolg van de windturbines. Daarnaast wordt de GGD betrokken bij het m.e.r.-proces. Over het NRD is advies gevraagd aan de GGD en ook de tussenrapportage en het voorkeursalternatief zullen ter advies worden voorgelegd. Daarnaast gaan we in de onderzoeken uit van de meest recente wetgeving en inzichten en wetenschappelijke onderzoeken van de RIVM en de GGD.

Over bepaalde specifieke gezondheidseffecten zoals gezondheidseffecten op kinderen is geen wetenschappelijk onderbouwde informatie beschikbaar. Hierover worden in het MER geen uitspraken gedaan over deze specifieke effecten. Het MER neemt dergelijke zaken op in het hoofdstuk ‘leemten in kennis’ en benoemt daarbij de meest recent beschikbare onderzoeken.

Gevolgen voor het MER

De gezondheidseffecten van windturbines worden in het MER onderzocht onder het thema ‘Gezondheid’. De specifieke gezondheidseffecten door reclamanten genoemd in de zienswijzen, waar geen wetenschappelijk onderbouwde informatie over beschikbaar is, zullen worden benoemd in het hoofdstuk ‘leemten in kennis’ van het MER. Deze zienswijze heeft daarom een gevolg voor de inhoud van het MER.

4.4 Verloop participatieproces

Zienswijze

Verschillende reclamanten zijn ontevreden over het tot nu toe doorlopen participatieproces. Deze reclamanten geven aan dat zij zich onvoldoende gehoord voelen en niet goed geïnformeerd of betrokken zijn. Zij stellen dat hun inbreng uit de bewonersbijeenkomsten niet wordt meegenomen en het plan van de gemeenten al vaststaat.

Reactie

Het open plan- en omgevingsparticipatieproces is een belangrijk uitgangspunt voor het project Duurzame Polder. In de voorgaande fase van de verkenning (2019-2020) was het open en interactieve participatieproces een belangrijk onderdeel en dit zetten we voort. We vinden het van groot belang dat iedereen in de omgeving van het project kan meedenken en meewerken aan de planvorming. Duidelijk is wel dat daarbij de bestaande bestuurlijke kaders niet ter discussie staan: er moet een grootschalige opwek van duurzame energie in de Duurzame Polder komen (passend binnen een integrale gebiedsontwikkeling) om te kunnen voldoen aan de gemeentelijke, regionale en nationale duurzame opgaven. Aspecten als de opstelling van de alternatieven en vormgeving van het ontwerp zijn zaken waarover we graag met omwonenden en andere belanghebbenden in gesprek willen.

Dit zal primair gebeuren in de publieksbijeenkomsten en ateliers van het ontwerpend onderzoek. Daarmee is gestart in september 2022 en vindt doorlopend plaats tot en met afronding van het ontwerpend onderzoek.

Daarnaast is medio 2022 een doorstart gemaakt van de klankbordgroep. Deze klankbordgroep heeft hoofdzakelijk een procesmatige functie en zal periodiek bijeenkomen. De groep kan meedenken over het participatieproces, kan checken of de ingebrachte belangen een goede plek hebben gekregen en kan adviseren over het proces.
De leden brengen hun kennis van het gebied en de over het gebied levende meningen in. Het besluit van de gemeenteraden om het plangebied aan te wijzen voor de opwek van duurzame energie staat niet ter discussie. Deze uitgangspunten zijn duidelijk besproken met de klankbordgroep en de deelnemers committeren zich hieraan.

Gevolgen voor het MER
Het participatieproces is geen onderdeel van het MER, de zienswijze heeft dus geen gevolgen voor de inhoud van het MER. Zoals met bovenstaande uitleg is weergegeven, is het open participatieproces echter een belangrijk uitgangspunt in het project.

4.5 Geluid

Zienswijze
Verschillende reclamanten hebben zorgen geuit en vragen gesteld over de geluidsbelasting van windturbines. De volgende vragen zijn gesteld:
- welk model wordt gebruikt voor de berekening van geluidsbelasting?
- hoe wordt laagfrequent en infrasoon geluid meegenomen in het MER?
- wordt er ook gekeken naar geluidsbelasting ín de woning?
- wordt ook geluidshinder onder de wettelijke norm in beeld gebracht?

Reactie
Geluidsnormen worden vastgesteld door de rijksoverheid. Tot 2021 was de 47 dB Lden norm uit het Activiteitenbesluit van toepassing op windenergieprojecten. Op basis van een uitspraak van 30 juni 2021 door de Raad van State[1], zijn de normen uit het Activiteitenbesluit echter niet toepasbaar, zo lang deze niet worden onderbouwd met een milieueffectrapportage (MER). Daarom laat het rijk momenteel een dergelijk rapport opstellen. Daarnaast wordt door het rijk ook nagedacht over een afstandsnorm. De resultaten van het rapport zijn op dit moment nog niet beschikbaar. De nieuwe wettelijke normen zullen in acht worden genomen in dit project. Indien nog geen nieuwe wettelijke normen van toepassing zijn, wordt voor het project Duurzame Polder een gebiedsspecifieke afweging gemaakt voor geluidsnormen.

In het MER voor de Duurzame Polder wordt de geluidsbelasting van windturbines onderzocht en beoordeeld. Voor de berekeningen wordt gebruik gemaakt van de meest actuele versie van het rekenprogramma Geomilieu van DGMR. Deze rekent volgens het Nederlandse Reken en meetvoorschrift, wat in grote lijnen overeenkomt met internationale rekenregels. Die rekenregels zijn, voordat ze zijn vastgesteld, uitvoerig getest en gevalideerd door experts.

In het MER wordt inzichtelijk gemaakt hoeveel mensen er (mogelijk) hinder ondervinden door geluid van windturbines. Om het aantal geluidgehinderden in beeld te brengen wordt het aantal woningen met een bepaalde geluidsbelasting op de gevel in beeld gebracht. Op basis daarvan wordt beoordeeld of de varianten voldoen aan de wettelijke normen. Ook geluidsbelasting <u>onder</u> de wettelijke norm maakt deel uit van de beoordeling van en vergelijking tussen de varianten. Geluidhinder onder de norm brengen wij in beeld door ook contourafstanden (zie tekstkader) te bepalen door lagere geluidbelastingen. Bijvoorbeeld 45 dB Lden (WHO-advieswaarde) en in de gemeente Oss 42 dB Lden (geluidsnorm windpark Elzenburg - de Geer Oss) conform het besluit van de Osse gemeenteraad van 28 januari 2021.

[1] ABRvS 30 juni 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1395.

Wat is de contourafstand?
Om de geluidsbelasting voor omwonenden in beeld te brengen, worden in het MER verschillende contourafstanden bepaald. Dit gebeurt voor de geluidsniveaus 47dB, 45dB en 42dB (zie cirkels). De contourafstand is de afstand tussen de windturbine en de lijn van de cirkel. Als een woning op de lijn van de kleinste cirkel staat (zoals op het plaatje), is de geluidsbelasting op de gevel van de woning 47dB.

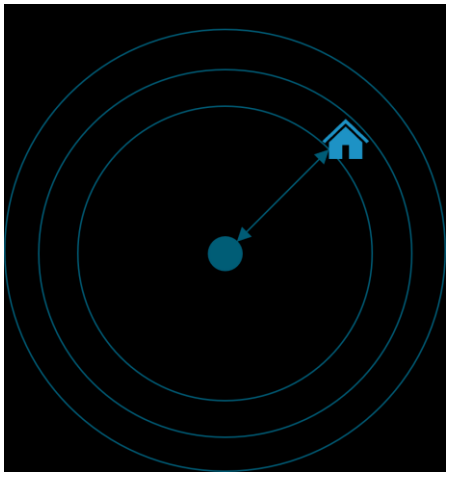

De geluidsbelasting ín de woning maakt geen onderdeel uit van het MER omdat de algemeen geaccepteerde normen uitgaan van het geluid op de gevel. Daarnaast hangt het zogeheten binnen niveau samen met de gevelwering van een woning. Dit is voor iedere woning, en vaak zelfs ruimte, verschillend wat het onmogelijk maakt dit in beschouwing te nemen. Deze beschouwing wordt wel gedaan bij eventuele benodigde maatwerkvoorschriften voor geluid.

Er zijn veel reclamanten die zich zorgen maken over het laagfrequent (en infrasoon) geluid afkomstig van windturbines. Nederland kent geen wettelijke eisen voor de beoordeling van laagfrequent geluid, maar in het MER wordt wel aandacht besteed aan laagfrequent geluid. Allereerst maken laagfrequent en infrasoon geluid deel uit van de totale geluidsbelasting. In het MER wordt de totale geluidsbelasting inzichtelijk gemaakt. In het MER wordt daarnaast middels een berekening een inschatting gedaan van het risico op laagfrequent geluid. Hierbij worden twee richtlijnen gebruikt: de NSG Richtlijn Laagfrequent geluid en de zogenaamde Vercammen-curve. Deze hebben geen wettelijke status, maar kunnen gebruikt worden om een uitspraak te doen over (hinder door) laagfrequent geluid. Met de NSG-curve wordt getoetst of laagfrequent geluid potentieel hoorbaar is, en is dus een hoorbaarheids-criterium. Ook als laagfrequent geluid hoorbaar is, betekent dit niet automatisch dat dit hinderlijk is, en bij de beoordeling van geluid wordt altijd een bepaalde mate van hinder aanvaardbaar geacht. Met de Vercammen-curve wordt beoordeeld of de eventuele hinder vanwege laagfrequent geluid aanvaardbaar is.
Bij de geluidsonderzoeken maken we gebruik van de meest actuele wetenschappelijke informatie over laagfrequent geluid. Daarmee baseren we ons op informatie van het RIVM, de GGD en het Rijk. Het Rijk werkt momenteel aan nieuwe nationale windturbinebepalingen, waaronder geluidsnormen. Wij volgen dit proces en sluiten aan bij de laatste stand van zaken.

Gevolgen voor het MER
Onder het thema 'Geluid' in het MER wordt laagfrequent (en infrasoon) geluid meegenomen als onderdeel van de totale geluidsbelasting. Daarnaast worden de NSG- en Vercammen-curve gebruikt om de hoorbaarheid en hinder van laagfrequent geluid inzichtelijk te maken. Ook geluidhinder onder de wettelijke norm wordt in beeld gebracht. Dit thema was al onderdeel van de NRD. Deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER. We hebben met bovenstaande uitleg daarnaast de vragen uit de zienswijze zo goed mogelijk beantwoord.

4.6 Cumulatie van effecten

Zienswijze
Verschillende reclamanten geven aan dat rekening gehouden moet worden met cumulatie van effecten. Reclamanten vragen om het meenemen van cumulatie van:
- effecten van geluid, trillingen, luchtkwaliteit, geur, lichthinder en slagschaduw en gezondheidseffecten op omwonenden;
- effecten van alle plannen in en in de omgeving van het plangebied;
- effecten van windparken in en in de omgeving van het plangebied;
- milieu-/gezondheidseffecten op omwonenden;
- effecten van alle plannen op vogels.

Reactie
In het MER wordt ook aandacht besteed aan de cumulatie van de onderzochte effecten. De cumulatie van deze effecten binnen het plangebied en buiten het plangebied (al bestaande of geplande ontwikkelingen) wordt beschreven voor deze thema's. Aanvullend wordt opgemerkt dat voor het aspect niet alleen de effecten van alle plannen op vogels, maar ook op andere soorten en natuurwaarden worden beschouwd.

Gevolgen voor het MER
De cumulatie van effecten binnen het plangebied en buiten het plangebied (al bestaande of geplande ontwikkelingen) wordt beschreven in het MER. Dit was al benoemd in de NRD, deze zienswijze heeft daarom geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

4.7 Integraliteit

Zienswijze
Verschillende reclamanten geven aan dat de NRD onvoldoende aandacht geeft aan de integraliteit van de opgave in de Duurzame Polder. Er wordt gesteld dat een integraal afwegingskader ontbreekt, en dat het bouwen van de windturbines leidend lijkt te zijn.

Reactie
Bij de uitwerking van de voor Duurzame Polder gestelde energieopgave (namelijk: het tijdig (uiterlijk 1 januari 2025) verlenen van vergunningen voor de beoogde opwek), wordt de samenhang met andere waarden en belangen in ogenschouw genomen. De duurzame energieopgave is een concreet gekwantificeerde en in de tijd leidende opgave voor het gebied en de directe aanleiding voor de planvorming en de m.e.r.-procedure. Hierbij is de opdracht om integraal te kijken naar waarden en kansen voor de Duurzame Polder. Niet alleen voor de opwekking van duurzame energie, maar ook op het gebied van natuur, wonen, klimaatadaptatie, landbouw, recreatie en cultuurhistorie. Middels ontwerpend onderzoek worden voor deze aspecten opgaven, waarden, kansen en aandachtspunten in het gebied verkend en samen met de duurzame energieopgave uitgewerkt in integrale gebiedsbeelden. Deze integrale gebiedsbeelden (alternatieven) worden in het MER onderzocht, vergeleken en afgewogen. Daarnaast zal de komende tijd in samenspraak met de belangenorganisaties worden gewerkt aan een afwegingskader. Op basis daarvan maken de beide gemeenteraden uiteindelijk een belangenafweging.

Gevolgen voor het MER
Deze zienswijze heeft geen gevolgen voor de inhoud van het MER.

5 ZIENSWIJZEN PER BRIEF (INDIVIDUELE BEANTWOORDING)

In tabel 5.1 zijn alle opmerkingen, vragen en aanbevelingen uit de ingediende brieven samengevat en beantwoord. In kolom 1 van de tabel zijn alle reacties genummerd. Als de reclamant zelf nummers in de brief heeft opgenomen, zijn deze overgenomen in de tweede kolom van de tabel.

Tabel 5.1 Individuele beantwoording zienswijzen per brief

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
nr. 1 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
1	1	Het gebied van de Duurzame Polder en de Beerse Maas is momenteel het belangrijkste weidevogelgebied van Noord-Brabant. De plaatsing van windturbines zal daar een negatief effect op hebben. Volgens het Sovon-rapport is voor 15 soorten vogels een significant negatief effect te verwachten. In de bestuurlijke keuzes tot nu toe, is het Sovon-rapport onvoldoende tot hun recht gekomen. Gezien dit grote belang ontbreekt in het NRD ten onrechte een expliciete duiding van nader onderzoek en weging op dit punt.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	ja, zie § 4.1.3
2	2	Vanuit in de raad van 's-Hertogenbosch aangenomen motie zijn initiatiefnemers verplicht om geschikte compensatiegebieden voor weidevogels te realiseren. Het is van belang dat deze tijdig beschikbaar zijn en de juiste omvang en locatie hebben. Reclamant hecht eraan dat deze verplichtingen deel uitmaken van de kaders en uitgangspunten van de NRD.	De motie is opgenomen onder paragraaf 4.2 van de NRD als onderdeel van de kaders en uitgangspunten voor de variantenontwikkelingen. Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.2
3	3	Vanuit dezelfde motie moeten initiatiefnemers voor de plaatsing van windturbines alle technisch uitvoerbare maatregelen te treffen om slachtoffers onder vogels, vleermuizen en andere beschermde soorten te voorkomen. Ook deze verplichtingen dienen bij de kaders en uitgangspunten van de NRD te worden opgenomen.	De motie is opgenomen onder paragraaf 4.2 van de NRD als onderdeel van de kaders en uitgangspunten voor de variantenontwikkelingen. Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1 en 4.2
4	4	Overige aspecten nader te onderzoeken in de MER: - onderscheid overwinterende vogels en broedvogels, weide- en akkervogels; - rapport uit over kwetsbare soorten in relatie tot energie-infrastructuur (WUR, Kwetsbare soorten voor energie-infrastructuur in Nederland, 2018); - onderzoek de negatieve effecten op de vogels, zoals genoemd in het SOVON-rapport Vogels van de Beerse Overlaat en analyse verstoring van vogels door windturbines (2019); - sommige weidevogels, bijvoorbeeld grutto en wulp, zijn zeer plaatstrouw. Onderzoek of er in de directe omgeving alternatieve, grootschalige en open weidevogelgebieden mogelijk zijn die tijdig voorafgaand aan de plaatsing	Wij danken u voor de informatie en nemen dit mee bij het onderzoek. Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	ja, zie § 4.1.2 en 4.1.3

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		(aangenomen wordt minimaal 3 jaar) zijn te realiseren; - besteed speciaal aandacht aan het voorkómen van verstoring in de vestigingsperiode; - besteed speciaal aandacht aan de mogelijk negatieve effecten op Rode Lijstsoorten.		
5	4	Onderzoek de cumulatieve effecten en gevolgen van alle plannen in dit gebied voor weidevogels: bijvoorbeeld plaatsing windturbines, afronding ontwikkeling Groote Wielen, ontwikkeling Oss-west, rondweg Oss en de verwachte toename van verkeer en recreatief medegebruik	Wat betreft cumulatie van effecten wordt verwezen naar paragraaf 4.6 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.6
6	4	- onderzoek de verwachte negatieve gevolgen van het plaatsen van windturbines op de populatie van de kleine zwaan; - onderzoek in hoeverre plaatsing van windturbines een negatief effect heeft op de overwinterende vogels op en rond de Hertogswetering; - roofvogels, insecten en vleermuizen dienen eveneens deel uit te maken van het onderzoek; - het is niet duidelijk op te maken uit de NRD of de overdraai van de wieken is meegenomen als minimale wettelijke afstandsbeperking van windturbines tot Natura 2000- en Natuurnetwerk Brabantgebieden.	Wij danken u voor de informatie en nemen dit mee bij het onderzoek. Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1
7	4	Stikstof in aanlegfase moet onderzocht worden.	Stikstof in de aanlegfase wordt onderzocht in het MER, dit valt onder het aspect 'Effecten op Natura 2000-gebieden' onder het thema Natuur (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).	nee
8	4	Bij het aspect 'Landschap' moeten de visuele effecten van de windturbines (en de verschillende hoogtes) onderzocht worden.	De visuele effecten van windturbines maken onderdeel uit van het thema landschap dit valt onder het aspect 'Effecten op ruimtelijk-visuele kwaliteit' onder Landschap (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).	nee
9	4	De gehele levenscyclus van windturbines moet meegenomen worden in de beoordeling en er moet worden onderzocht hoe de impact op milieu valt te beperken.	In het MER wordt de aanlegfase en exploitatiefase van de windturbine onderzocht. Wat betreft het meenemen van de gehele levensduur van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota. Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee
10	5	De compenserende maatregelen in de Duurzame Polder dienen congruent te zijn met regionale ontwikkelingen.	Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
nr. 2 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
11	1	Het verschil in doelstelling (0,514 PJ Oss en 16 windturbines Den Bosch) en minimale afstand (1 en 2 km) is beperkend en heeft negatieve gevolgen voor de opbrengst van windenergie.	Het klopt dat de gestelde kaders door de gemeenten beperkend zijn voor de ontwikkeling van de Duurzame Polder. De verschillen tussen de gemeenten vragen inderdaad afstemming en maatwerk in het onderzoek en het ontwerp. In welke mate de gestelde kaders negatieve gevolgen hebben voor de opbrengst van windenergie zal uit het ontwerpend onderzoek en het MER gaan blijken. In de m.e.r.-procedure wordt in beeld gebracht wat het effect is van het hanteren van een minimale afstand (respectievelijk 1 en 2 km) tot kernen heeft op de energieopbrengst en daarmee op het behalen van de energiedoelstelling.	nee
12	2	Door vast te houden aan het uitgangspunt van 0,514 PJ duurzame energie voor het Osse gedeelte in de Duurzame Polder, worden naar onze mening niet de grenzen opgezocht en blijven duurzame kansen onbenut. Bij de onderzoeken naar de inrichtingsvarianten wil reclamant uitdrukkelijk verzoeken ook een 'doorkijk naar een volledig duurzaam 2050' mee te nemen. In die doorkijk zullen ook opties voor meer duurzame energie moeten worden onderzocht. Een eventuele latere uitbreiding van windenergie in de polder lijkt ons bijzonder onlogisch.	Dit is een van de punten die zal worden meegenomen in het ontwerpend onderzoek en in de MER. Per denkrichting (in totaal 4), zal één van de opstellingsvarianten uitgaan van de maximale mogelijkheden van het gebied i.r.t. de maximale te genereren energieopbrengst, voor zover dit past binnen de principes van de betreffende denkrichting. Het staat gemeenten vrij om verder te kijken dan 2030, maar de huidige opgave vanuit de RES verplicht daar niet toe. Gemeente Oss maakt de keuze om voor de Duurzame Polder uit te gaan van de doelstelling tot 2030.	nee
13	3	Het strikt vasthouden aan alle uitgangspunten leidt niet tot een uitvoerbaar initiatief. Óf het initiatief zal meer ruimte gegeven moeten worden, óf de ambities op het gebied van bijvoorbeeld natuur en participatie zullen bijgesteld moeten worden. Er wordt verzocht om hiermee rekening te houden door bijvoorbeeld concreet te maken wat de hoeken van het speelveld precies inhouden. De meest logische uitwerking wat reclamant betreft is om het initiatief aan Osse zijde meer ruimte te geven in opwekcapaciteit zodat enerzijds aan de toekomstige doelen tegemoetgekomen kan worden en anderzijds wensen zoals natuurontwikkeling en participatie ingevuld kunnen worden.	De hoeken van het speelveld dienen nog nader geformuleerd en geconcretiseerd te worden. Hierbij geldt dat de alternatieven die in het MER onderzocht worden uitvoerbaar dienen te zijn en moeten beantwoorden aan de doelstelling van beide gemeenten.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
nr. 3 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
14	1a en 15	De nut en noodzaak van de verhoging van de doelstelling van Den Bosch van 9 naar 16 windturbines is niet onderbouwd, mede vanwege de windenergie die op zee opgewekt gaat worden.	De doelstelling van de gemeente 's-Hertogenbosch voor de Duurzame Polder, is gewijzigd van 0,86 PJ uit wind en zon, minus 100 ha. zon elders in de gemeente, naar 16 windturbines minus 50 ha. zon elders. Dit betekent inderdaad wel een versnelling c.q. verhoging van de eerdere vastgestelde opgave. We verwijzen voor de verdere onderbouwing naar de beschrijving in paragraaf 2.3 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.3
15	1b	De keuze voor 100% wind druist in tegen het raadsbesluit voor de Verkenning Duurzame Polder (reg.nr. 9841637). Waarom wordt afgezien van zonnevelden?	De gemeente 's-Hertogenbosch kiest ervoor om haar opgave en de versnelling te realiseren met windenergie in de Duurzame Polder. De gemeenteraad heeft eerder besloten om op zoek te gaan naar 100 ha zonnevelden buiten de Duurzame Polder, om zo de opgave binnen de polder te verkleinen. Deze uitvraag heeft niet de gewenste 100, maar 50 ha opgeleverd aan potentiële zonnevelden. Deze gaan we realiseren. De resterende opgave nemen we mee in de vorm van windenergie. Windenergie vraagt veel minder ruimtebeslag dan zonne-energie en is te combineren met andere functies zoals landbouw en natuur. Deze afspraak is opgenomen in het Bestuursakkoord van de gemeente van mei 2022, en is op 31 mei 2022 ook door de gemeenteraad met een raadsbesluit ondersteund.	nee
16	1c	Milieueffecten van 9 en van 16 windturbines moeten beoordeeld worden.	In het MER worden de effecten van verschillende alternatieven beschreven en beoordeeld. De alternatieven worden gekozen om de hoeken van het speelveld in beeld te brengen. Hierbij wordt uitgegaan van de vastgestelde opgave, dus 16 windturbines tot 2030 op grondgebied van 's-Hertogenbosch.	nee
17	1d	Door geen zon op te nemen komt leveringszekerheid in gevaar op windstille dagen. Dit moet meegenomen worden in het MER. Ook varianten met zon en wind moeten worden meegenomen.	Wat betreft varianten voor zonne-energie wordt verwezen naar paragraaf 2.4 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.4

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
18	1e	Het is onbegrijpelijk dat een nieuwe coalitie met haar coalitieakkoord feitelijk een dikke streep door de RES-opgave zet en 'zelfstandig' besluit veel meer te willen doen.	Deze stelling van reclamant lijkt ingegeven vanuit de voorkeur om zo min mogelijk en slechts de minimale duurzame energie opgave te realiseren. De gemeente 's-Hertogenbosch heeft echter grote duurzaamheid -en klimaatambities, waardoor ervoor gekozen is om de RES-opgave te versnellen.	nee
19	2	Op voorhand moet duidelijk zijn welke beperkingen in het zoekgebied gelden en hoe deze het zoekgebied verkleinen.	De beperkingen in het zoekgebied worden in de huidige fase (van het ontwerpend onderzoek) aan de voorkant inzichtelijk gemaakt in een Quickscan milieu door het bureau dat het MER opstelt (Witteveen+Bos). In de Quickscan worden de belemmeringen vanuit wetgeving en milieueffecten inzichtelijk gemaakt. Met deze belemmeringen wordt rekening gehouden in de ontwikkeling van de varianten.	nee
20	3	De provincie heeft miljoenen subsidies verstrekt aan natuurprojecten (plas-dras-gebieden et cetera) In het beoordelingskader moet opgenomen worden welke investeringen in het verleden gedaan zijn, teniet gedaan worden. De vernietiging van natuurstimulerende maatregelen moet gezien worden als een milieueffect.	In het MER worden de effecten van de alternatieven op natuurwaarden onderzocht. De bedoelde investeringen uit het verleden komen (mogelijk) terug in deze bestaande natuurwaarden, waardoor de effecten op deze natuurprojecten ook onderdeel zijn van het MER. Eerdere gedane investeringen / subsidies maken niet direct onderdeel uit van het MER.	nee
21	4	In het verleden zijn belanghebbenden onvoldoende geïnformeerd en betrokken. Een zeer matig participatieproces lag aan de basis van de aanwijzing van de Rosmalense en Nulandse polder als gebied voor grootschalige opwekking.	Wat betreft het participatieproces wordt verwezen naar paragraaf 4.4 van de zienswijzennota. We streven ernaar belanghebbenden hierbij zo volledig mogelijk te informeren en te betrekken.	nee, zie § 4.4
22	5	Het moet op voorhand duidelijk wat de rijks- en provinciale belangen zijn en hoeverre deze van invloed zijn op het zoekgebied en beoordelingskader.	De rijks -en provinciale belangen zijn meegenomen bij het Eindrapport Verkenning Duurzame Polder, de raadsbesluiten en de Bestuursovereenkomst Duurzame Polder. Daarmee zijn ze op voorhand inzichtelijk gemaakt. Deze belangen en eventuele beperkingen in het zoekgebied (zoals bijvoorbeeld beschermde natuur- of grondwaterbeschermingsgebieden) worden in de huidige fase (van het ontwerpend onderzoek) aan de voorkant inzichtelijk gemaakt in een Quickscan milieu door het	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			bureau dat het MER opstelt (Witteveen+Bos). In de Quickscan worden de belemmeringen vanuit wetgeving en milieueffecten inzichtelijk gemaakt. Met deze belemmeringen wordt rekening gehouden in de ontwikkeling van de varianten.	
23	6	In de MER moet rekening worden gehouden met actuele beleidsmatige ontwikkelingen, zowel lokaal als landelijk. Bijv. wind op zee, nieuw beleid t.a.v. afstands-/ geluidsnormen, RvS Windpark Delfzijl.	Wat betreft het betrekken van nieuwe inzichten wordt verwezen naar paragraaf 2.7 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.7
24	7	Er moet ook worden gekeken naar de trendmatige ontwikkeling van (weide)vogels.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee
25	8	Laagfrequent geluid kan tot grote afstanden een negatief effect hebben op de gezondheid.	Wat betreft geluid (inclusief laagfrequent geluid) wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota, en wat betreft gezondheid naar paragraaf 4.3.	nee, zie § 4.3 en 4.5
26	9	Een industrieel windpark maakt het behouden en versterken van natuurgebieden voor vogels praktisch onmogelijk. Als natuurgebieden worden verplaatst - wie gaat daar dan voor betalen? Deze kosten moeten landen bij de initiatiefnemers.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota en wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2. De betaling van het verplaatsen van natuurgebieden is geen onderdeel van de NRD en het MER.	nee
27	10	Worden er criteria vastgesteld en wegingsfactoren om de verschillende belangen objectief te kunnen afwegen? Nu worden andere belangen ondergeschikt aan de duurzame opgave, dit is niet acceptabel en past niet bij de integrale aanpak. Reclamant mist duidelijke doelen op gebied van natuur, woningbouw, recreatie en circulaire woningbouw. Reclamant wil dat er duidelijke doelen toegevoegd worden voor de andere aandachtsgebieden dan alleen energie en dat daarvoor ook voor de verschillende scenario's de milieueffecten onderzocht worden.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.7
28	11	a) Twee verschillende afstandsnormeringen past niet bij een integrale gebiedsontwikkeling. Daarnaast is er sprake van rechtsongelijkheid doordat de bewoners in beide gemeenten op verschillende manier worden blootgesteld aan de effecten van windturbines. b) Vanuit volledigheid en zorgvuldigheid ziet reclamant graag dat een alternatief met als afstandsnorm 10 keer de tiphoogte van de windmolens wordt onderzocht.	Wat betreft de verschillen in afstandsnormen wordt verwezen naar paragraaf 2.1 van de zienswijzennota. Wat betreft het afstandsalternatief met 10 keer de tiphoogte wordt verwezen naar paragraaf 3.8 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.1
29	12a	Op de thema's geluid, trillingen, luchtkwaliteit, geur, lichthinder en slagschaduw moet rekening worden gehouden met cumulatie-effecten. Daarbij moet de MER rekening houden met het maximale aantal	Wat betreft cumulatie van effecten wordt verwezen naar paragraaf 4.6 van de zienswijzennota. Wat betreft de typen windturbines	nee, zie § 2.5 en 4.6

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		windturbines, verschillende opstellingen en verschillende typen windturbines. Om adequaat de milieueffecten van windturbines vast te stellen moet de MER specificeren van welk type windturbine wordt uitgegaan.	wordt verwezen naar paragraaf 2.5 van de zienswijzennota. Het MER zal de hoeken van het speelveld opzoeken, en dus uitgaan van diverse opstellingen. Dit is een van de punten die zal worden meegenomen in het ontwerpend onderzoek. Per denkrichting (in totaal 4), zal daarnaast één van de opstellingsvarianten uitgaan van de maximale mogelijkheden van het gebied i.r.t. de maximale te genereren energieopbrengst, voor zover dit past binnen de principes van de betreffende denkrichting.	
30	12b	Bij het thema Bodem moet ook rekening gehouden worden met de lange termijneffecten van onderaan de grondroeringen en het aanbrengen van enorme hoeveelheden vaste stoffen (betonnen fundering en heipalen) in de bodem. Ook wanneer die nadien moeten worden verwijderd.	In het MER wordt onderzocht wat de effecten van de windturbines op de bodemkwaliteit zijn. Dit aspect (bodem) is al opgenomen in het beoordelingskader (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).	nee
31	12c	Bij het thema Netwerk moet expliciet gemaakt worden dat kiezen voor circa 26 windturbines een uitbreiding van het elektriciteitsnet met zich meebrengt. Ook de milieueffecten van de uitbreiding van het netwerk moeten onderzocht worden. Reclamant ziet graag dat er een aantal scenario's uitgewerkt wordt om de milieu impact te minimaliseren door naar lagere aantallen windmolens te gaan en naar een mix met zon/wind	Wat betreft de milieueffecten van de verbouwing van het elektriciteitsnet wordt verwezen naar paragraaf 2.10 van de zienswijzennota. Een mix van zon en wind wordt niet onderzocht, aangezien dit niet binnen de doelstelling van gemeenten past, zie paragraaf 2.4 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.4 en 2.10
32	13	Aan het beoordelingskader moet ook toegevoegd worden wat de 'betaalbaarheid' is van andere gebiedsaspecten. Het heeft geen zin om varianten met kansen en waarden vast te stellen, waarvoor achteraf geen budget voor blijkt te zijn. Bij de kosten moeten ook de kosten voor afbraak na 20-25 jaar meegenomen worden.	In de fase van het m.e.r. worden alternatieven beoordeeld op het aspect kosten.	nee
33	14	Reclamant ziet graag dat de complete lifecycle van een windmolen beschouwd wordt in de milieueffectrapportage, waaronder milieueffecten verbouwing elektriciteitsnet, recycling composiet bladen, impact van verf- en erosiedeeltjes die door slijtage vrijkomen en verwijdering van fundaties aan de eind van de levensduur.	Wat betreft het meenemen van de gehele levensduur van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota. Wat betreft de milieueffecten van de verbouwing van het elektriciteitsnet wordt verwezen naar paragraaf 2.10 van de zienswijzennota. Wat betreft slijtage van de windturbinebladen wordt verwezen naar paragraaf 3.1 van de zienswijzennota. De recycling van de composiet bladen van de windturbine wordt beschreven in het MER, onder het	nee, zie § 2.10, 3.1 en 3.2

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			thema Duurzaamheid en circulariteit (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD). Daarbij wordt opgemerkt dat risico's en aandachtspunten van recycling relevant zijn voor alle alternatieven. Dit aspect is niet maatgevend voor de keuze van een voorkeursalternatief.	
34	16at/mc	Welk rekenmodel wordt gebruikt voor berekening van geluidsbelasting? Wie is de maker van deze modellen en hoe worden deze gevalideerd met 'real world' situaties? Nemen deze modellen ook laagfrequent geluid mee in de berekening? Reclamant ziet graag twee normeringen zien: een geluidsnorm voor op de gevel én een geluidsnorm voor in de woning. Tevens zouden deze geluidsnormen gebaseerd moeten zijn op een etmaalgemiddelde en niet op een jaargemiddelde. Wat bedoelt u met "aandacht aan laag frequent geluid besteden op basis van algemeen beschikbare en geaccepteerde inzichten (o.a. van RIVM en het Rijk)"? Graag nader specificeren.	Voor beantwoording van alle opmerkingen en vragen voor wat betreft geluid wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5
35	16d	Graag ziet reclamant dat de kennis en inzichten van Windwiki (waaronder de zienswijze op de landelijke NRD) worden betrokken in de NRD en wordt opgenomen als bron. https://www.windwiki.nl/wp-content/uploads/2022/08/20220216-Zienswijze-Windwiki-op-de-NRD.pdf	De zienswijze van Windwiki op de NRD voor het planMER Windturbinebepalingen Leefomgeving wordt ter kennisgeving aangenomen.	nee
36	16e	Hoe gaat u concreet de effecten van (laagfrequent) geluid in kaart brengen in uw MER? Alleen verwijzen naar landelijke richtlijnen en wettelijke normen is volgens reclamant onvoldoende.	Wat betreft (laagfrequent) geluid wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5
37	16f	Hoe gaat u invulling geven aan het voorzorgsbeginsel / voorzorgsprincipe wat betreft gezondheidseffecten, nu daar nog veel onduidelijkheid over bestaat?	In het project zijn bovenwettelijke afstandsnormen van 1 en 2 km afstand opgenomen vanaf de windturbines tot de bebouwde kom. Hiermee wordt invulling gegeven aan het voorzorgsbeginsel.	nee
38	16g	Uit een onderzoek rondom de windmolens van De Rietvelden in Den Bosch blijkt dat omwonenden veel hinder ervaren https://dtvnieuws.nl/nieuws/artikel/70-klachten-over-windpark-de-rietvelden-huisartsen-trekken-aan-de-bel/ hoe neemt u de uitkomsten van dit onderzoek mee in uw afwegingen voor de Duurzame Polder / MER?	Wat betreft gezondheid wordt verwezen naar paragraaf 4.3 van de zienswijzennota. We verwijzen wat betreft het door reclamant genoemde onderzoek naar de beantwoording van art. 71 RvO vragen van het College van burgemeester en wethouders van 25 april 2022. Indien nodig worden de uitkomsten van het uitgevoerde onderzoek over windpark de Rietvelden betrokken bij dit project. Uit geluidsmetingen ter plaatse en vervolgens	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			geluidsberekeningen (rapportage juli 2022) blijkt dat het windpark aan de geluidsnormen voldoet. Er is hierdoor geen aanleiding om nader onderzoek te verrichten. Ontwikkelaar Pure Energie heeft aangeboden met een aantal burgers in gesprek te willen om duidelijk te krijgen wanneer ze overlast van geluid ervaren. Maar de melders die benaderd zijn hiervoor, hebben aangegeven niet in gesprek te willen. Het aangekondigde onderzoek naar slagschaduw is nog niet beschikbaar.	
nr. 4 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
39	A	Door de in de gemeenteraden afgesproken contouren van 2 en 1 km worden de windturbines in het hart van de Duurzame Polder geplaatst, juist in de vogelkerngebieden. Één van de aspecten die in de m.e.r. aan bod dient te komen is een beschrijving van andere alternatieve locaties met een uitgebreide en transparante motivatie. Reclamant raadt aan eerst alle mogelijke windlocaties in Den Bosch en Oss te beoordelen.	Binnen de gemeente 's-Hertogenbosch zijn in de Visie energielandschap de mogelijke locaties voor grootschalige windenergie afgewogen. De hoofdmotivering staat op pagina 24 van de Visie. De Visie is op 7 juli 2020 vastgesteld. Dit heeft mede input gegeven voor de vaststelling van het Eindrapport 2e Fase Verkenning Duurzame Polder op 6 oktober 2020 door de gemeenteraad. Voor de gemeente Oss dient de Gebiedsvisie buitengebied als onderbouwing voor de ontwikkeling van windenergie in de Duurzame Polder. De Gebiedsvisie buitengebied is door het college en de raad vastgesteld op 7 oktober 2021 en dient als bouwsteen voor de in ontwikkeling zijnde Omgevingsvisie. Verder heeft de gemeenteraad op 29 januari 2021 besloten de vervolgaanpak voor opwek van duurzame energie in de Duurzame Polder vast te stellen. De locatie van Duurzame Polder is in eerdere besluiten onderbouwd (zie bovenstaande alinea's). Dit MER onderzoekt de effecten van verschillende opstellingsvarianten binnen de Duurzame Polder. In het MER wordt verder een paragraaf opgenomen met de locatieonderbouwing op basis van bovengenoemde besluiten.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
40	A1.1	Reclamant vindt dat er in de Beerse Overlaat een minimale afstand van 1.200 m nodig is tussen de kerngebieden weidevogels en wintergasten en de windturbines. De studie van SOVON beschrijft de unieke waarde van dit gebied en de kwetsbaarheid van de natuurwaarden.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1
41	A1.2	Ter bescherming van de natuurwaarden dringt reclamant erop aan een afstandsnorm tot kerngebieden voor vogels te hanteren van minimaal 1200 meter, net als de Duitse Länderarbeidtsgemeinschaft der Vogelschutzwarten.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota, wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2.	nee, zie § 4.1 en 4.2
42	A1.3	Veel soorten die in de Beerse Overlaat voorkomen zijn kwetsbaar voor aanvaringen (kiekendief, boomvalk, buizerd, steenuil, wulp). Een peer-reviewed onderzoek van de WUR laat zien dat zelfs bij een mortaliteitsnorm van 1% significant negatieve effecten op de populatiestand kunnen ontstaan.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1
43	A1.4 A1.5	In art. 4.53 van de Omgevingsverordening is bepaald dat alle mogelijke en relevante mitigerende maatregelen worden genomen om dodelijke slachtoffers te voorkomen bij vergunningverlening voor windturbines. Reclamant vraagt om deze mitigerende maatregelen duidelijk te benoemen in uw besluit en raden u aan te onderzoeken welk effect deze verplichte maatregelen hebben op de businesscase van het windpark. Er wordt de indruk gewekt dat de komst van windturbines en de nadelige gevolgen daarvan relatief eenvoudig gecompenseerd kunnen worden. Dit is echter niet zo eenvoudig als gedacht. Daarom wil reclamant benadrukken dat het belangrijk is om aantasting en de noodzaak tot compensatie te voorkomen.	Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.2
44	A2	Reclamant vraagt om de overdraai boven Natura 2000 / NNB mee te nemen als wettelijke beperking bij de afbakening van de zoekgebieden	Wat betreft de overdraai van wieken wordt verwezen naar paragraaf 4.1.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1.5
45	A3	Reclamant vraagt om het waterwingebied Lith en de bijbehorende boringvrije zone op te nemen als uitsluitingsgebied voor zon- en windprojecten.	De effecten op water, waaronder ook drinkwaterwingebieden worden beschreven in het MER (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD). Uitsluitingsgebieden worden niet expliciet in dit project aangewezen.	nee
46	B1 B2	Reclamant vindt dat het aspect Natuur een expliciete onderverdeling moet maken naar broedvogels, wintervogels, akker- en weidevogels, vleermuizen en overige beschermde soorten. Het onderzoek dient verschillende effecten op vogels en vleermuizen expliciet mee te nemen: aanvaring, verstoring en barrièrewerking en externe werking bij NNB en Natura 2000.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. Zoals blijkt uit het beoordelingskader in de NRD zijn de mogelijke effecten op NNB en Natura 2000 gebieden onderdeel van de toetsing. Tevens worden de effecten op beschermde plant- en	nee, zie § 4.1

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			diersoorten inzichtelijk gemaakt (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).	
47	B3	Reclamant ziet graag dat cumulatieve effecten van meerdere windparken worden meegenomen Bij het aspect natuur moet ook expliciet rekening worden gehouden met windmolens buiten het plangebied. Er moet worden aangegeven hoe dit tot uiting komt in de beoordeling van de effecten.	Wat betreft cumulatie van effecten wordt verwezen naar paragraaf 4.6 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.6
48	B4	Reclamant ziet graag dat stikstofdepositie als aspect wordt toegevoegd om de effecten op natuur te beoordelen.	Stikstofdepositie wordt onderzocht in het MER, dit valt onder het aspect 'Effecten op Natura 2000-gebieden' onder het thema Natuur (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).	nee
49	B5	Bij effecten op landschap vraagt reclamant nadrukkelijk om ongerepte natuurpanorama's mee te nemen in de beoordeling. Bij het aspect 'landschap' moeten de visuele aspecten van de windturbines (en verschillende hoogtes) onderzocht worden	De visuele effecten van windturbines maken onderdeel uit van aspect 'Effecten op ruimtelijk-visuele kwaliteit' binnen het thema 'Landschap' (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD).	nee
50	B6	Reclamant ziet graag dat u de gehele levenscyclus van windturbines meeneemt in de beoordeling.	Wat betreft het meenemen van de gehele levensduur van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2
nr. 5 (gemeente Oss)				
51	1	Een gedegen, objectief en onafhankelijk (veld)onderzoek dat het omvattende feitencomplex in beeld moet brengen ontbreekt geheel. Reclamant vindt dat vooraf aan de besluitvorming door onderzoek met wetenschappelijke zekerheid vast dient komen te staan dat het bestaande beschermingsniveau voor een gebied niet zal worden aangetast door de voorgenomen plannen.	In het MER worden de milieueffecten van de verschillende alternatieven onderzocht en beoordeeld. Het MER biedt hiermee beslisinformatie voor de te nemen besluiten door gemeenten Oss en 's-Hertogenbosch. Deze te nemen besluiten zouden gepaard kunnen gaan met een aantasting van het bestaande beschermingsniveau. Dat is op voorhand niet uit te sluiten. Door een integrale afweging te maken worden de effecten op alle aspecten inzichtelijk gemaakt om uiteindelijk te kunnen komen tot een zorgvuldig afgewogen keuze.	nee
52	2	IWT's vormen serieuze bedreigingen voor de gezondheid. Belangrijkste bedreigingen zijn infrasoon geluid en afbladdering van turbinebladen. Iedere IWT stoot ook afvalstoffen uit (lekt afvalstoffen) en verbruikt grondstoffen. Dit zal ook in kaart moeten worden gebracht. Het in beeld krijgen van de verschillende geluidswaarden kan alleen op locatie worden verricht en in een m.e.r. worden vastgelegd. Uit omgevingservaringen moet worden geconcludeerd dat omwonenden last ervaren van laagfrequent geluid. In het veldonderzoek moeten	Wat betreft geluid (inclusief laagfrequent geluid) wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota, en wat betreft gezondheid naar paragraaf 4.3. Wat betreft de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.6

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		ook de frequenties van 0 tot 20 Hz worden meegenomen, uitgedrukt in dB(C).		
53	3	Stakeholders zijn tot nu toe niet actief betrokken, terwijl daar een afbreukrisico ligt.	Alle stakeholders in en om de Duurzame Polder zijn uitgenodigd om deel te nemen aan het omgevingsparticipatieproces. Het is aan desbetreffende stakeholder zelf in welke mate deze al dan niet actief deelneemt hieraan. Voor nadere toelichting wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5
54		Er wordt voorgesteld om de volgende onderzoeken te realiseren: Onderzoeksvoorstel 1. Windturbinegeluid en gezondheidsgevolgen m.n. voor kinderen. Onderzoeksvoorstel 2. Bisfenol A en microplastics uit wiekenmateriaal Onderzoeksvoorstel 3. Infrasoon en laagfrequent geluid: effecten op het hartvaatstelsel Onderzoeksvoorstel 4. Cumulatie van milieu-/ gezondheidseffecten op omwonenden	Wat betreft geluid (inclusief laagfrequent geluid) wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota, en wat betreft gezondheid naar paragraaf 4.3. Wat betreft de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. Wat betreft cumulatie wordt verwezen naar paragraaf 4.6 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.6
55		Door de methode en opzet van de NRD feitelijk sprake van omkering van de bewijslast. Er wordt uitgegaan van geen gevolgen voor het milieu tenzij. Dit terwijl ieder vorm van behoorlijk bestuur de advisering en besluitvorming baseert op aantoonbaar maken van de gevolgen, dit afwegen tegenover de uitganspunten en randvoorwaarden en op basis daarvan besluiten.	Gemeenten kunnen de stelling van reclamant niet onderschrijven. Er wordt geen aanname op voorhand gedaan. In het MER worden de milieueffecten van de verschillende alternatieven onderzocht en beoordeeld. Uit het beoordelingskader in het NRD (op pagina 17) blijkt juist dat er vele milieuaspecten zijn waarvan de effecten onderzocht worden in het MER. Het MER biedt hiermee beslisinformatie voor de te nemen besluiten door gemeenten Oss en 's-Hertogenbosch.	nee
nr. 6 (gemeente Oss)				
56	1	- besteed speciale aandacht aan Rode Lijstsoorten; - er moet onderscheid worden gemaakt tussen overwinterende vogels en broedvogels. Daarbij moet speciaal aandacht worden besteed aan verstoring in de vestigingsperiode; - onderzoek in hoeverre plaatsing van windmolens een negatief effect kan hebben op de overwinterende vogels op en rond de Hertogswetering; - roofvogels, insecten en vleermuizen moeten ook worden meegenomen in het onderzoek.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	ja, zie § 4.1.2
57	2	Benut de juiste wetenschappelijke informatie over de invloed van windmolens op met name vogels:	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt	ja, zie § 4.1.3

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		- onderzoek de negatieve effecten op de vogels, zoals genoemd in het SOVON rapport (nov 2019): Vogels van de Beerse Overlaat en analyse verstoring van vogels door windturbines. Zowel m.b.t. aanvaringen en verstoring, vermijding, uitwijking; - betrek hierbij het onderzoek: 'Sterftegrenzen die worden gebruikt in de effectbeoordeling van windenergie onderschatten de effecten van windparken op vogelpopulaties' (Peter Schippers, Ralph Buij, Alex Schotman, Jana Verboom, Henk van der Jeugd, Eelke Jongejans).	verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota	
58	3	Door de Universiteit van Wageningen is rondom kwetsbare soorten en energie infrastructuur aangegeven dat: gezien de belangrijke kennishiaten dienen belangrijke foerageer-, rust- en broedgebieden voor de kwetsbaarste soorten buiten beschouwing te worden gelaten bij verdere ontwikkeling van windparken en hoogspanningslijnen.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. Wat betreft cumulatie wordt verwezen naar paragraaf 4.6 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1 en 4.6
59	4	Onderzoek of er in de directe omgeving alternatieve, grootschalige en open weidevogelgebieden mogelijk zijn die tijdig vooraf (aangenomen wordt minimaal 3 jaar) kunnen worden gerealiseerd.	Dit onderzoek maakt deel uit van het ontwerpend onderzoek en de integrale gebiedsontwikkeling, en wordt niet in het MER onderzocht.	nee
60	5	Onderzoek alternatieven waar snellere resultaten te behalen zijn zonder tijdverlies. Bijvoorbeeld: - energiebesparing; - zon op dak (reclamant dringt aan op een verfijnd onderzoek wat er in Oss en omliggende dorpen en bedrijventerreinen aan energie gewonnen kan worden op dak en gevels); - wind op al verstoorde locaties zoals industrieterreinen, spoorwegen, snelwegen, et cetera. Nu wordt er veel energie gestoken in de meest moeilijke (windarme) locatie in Brabant. Bovendien maakte TenneT op 8 juni 2022 bekend dat er geen ruimte meer is op het stroomnet.	Wat betreft de nut en noodzaak van het project en de afbakening c.q. opdracht van het project wordt verwezen naar paragraaf 2.2 van de zienwijzennota. Aanvullend daarop, merken we op dat beide gemeenten al veel inspanningen verrichten op het gebied van energiebesparing en zon op dak; dit is echter niet voldoende en daarom is dus ook grootschalige opwek van windenergie nodig. Het huidige hoogspanningsnet is inderdaad op sommige plaatsen overbelast. TenneT en regionale netbeheerders werken aan uitbreidingen van het elektriciteitsnet, om het groeiende aanbod en de groeiende vraag naar elektriciteit ook in de toekomst te blijven verzekeren. Voor de ontsluiting van dit windpark vinden voortdurend overleggen met TenneT en Enexis plaats om hierover verdere afspraken te maken. Er is op dit moment geen aanleiding om af te zien van de realisatie van de windturbines in de duurzame polder.	nee, zie § 2.2

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
61	1a	Het plaatsen van windmolens vormt een bedreiging voor het grootste weidevogelgebied van Brabant en bedreigt de functie van ecologische verbindingszone Hertogswetering.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1
62	1b	Het unieke gebied Beerse Overlaat (bepaald door kwel van de rivieren Maas en Waal) kan moeilijk worden verplaatst, vanwege de bijzondere kwaliteit en de benodigde omvang van het gebied (2.500 ha).	Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.2
63	1c	Er is onvoldoende aandacht besteed aan de volgorde (zonneladder) wat Oss kan opwekken 'op dak' en aansluitend bij de huidige infrastructuur.	Wat betreft varianten voor zonne-energie wordt verwezen naar paragraaf 2.4 van de zienwijzennota. Aanvullend wordt opgemerkt dat weldegelijk is besloten aan de hand van een (voorkeursvolgorde) met opwek door zowel zonne- als winenergie. In het raadsbesluit van 28 januari 2021 is besloten om de Osse opgave voor energieopwek vooral in te vullen door zon op dak, zon op reststroken/gemengde gronden en door windmolens op Elzenburg - de Geer en in de Duurzame Polder. Daarnaast is besloten om gemeentebreed terughoudend te zijn met zonnevelden op waardevolle grond.	nee, zie § 2.4
64	2	Er vindt geen integrale afweging van belangen plaats: Tunnelvisie is leidend: - windmolens in de polder zijn duurzaam is de premissie, maar verstoring van een kwetsbaar weidevogelgebied is niet duurzaam; - de weidsheid en openheid van de polder is onvoldoende betrokken bij de gemaakte keuzes; - voortdurend wordt het belang van een geïntegreerde benadering benadrukt om de tunnelvisie te maskeren.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota. Wat betreft mogelijke effecten op weidevogelgebieden, wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. Het landschappelijke karakter van de polder is in de Verkenningsfase meegenomen en wel degelijk betrokken bij de keuze voor windenergie in de Duurzame Polder. Dit project gaat uit van een integrale gebiedsontwikkeling, zoals opgenomen in alle stukken. Dit is geen poging om iets te maskeren.	nee, zie § 4.1 en 4.7
65	2	Er is ten onrechte niet gekozen voor het instrument programma onder de Omgevingswet.	Er zijn een aantal redenen om niet te kiezen voor het instrument programma: - de regie voor Duurzame Polder is overgedragen aan de gemeenten. Een programma is meer toegesneden op een overkoepelende regierol voor de provincie; - het programma was bedacht als besluit op basis waarvan de PlanMER opgesteld zou kunnen worden. Nu we ervoor	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			kiezen om PlanMER en ProjectMER te integreren in één MER, kunnen we de MER koppelen aan het voorkeursalternatief en de omgevingsvergunning voor een buitenplanse omgevingsplanactiviteit (Bopa). Koppeling aan een programma is daardoor niet meer noodzakelijk; - door het opstellen van één MER en het laten vervallen van het programma wordt het proces versneld, en blijft de gewenste ultieme datum voor besluitvorming van 1 januari 2025 in zicht. In de Bestuursovereenkomst hebben de samenwerkende overheden op dit punt ook flexibiliteit (wel/geen Programma) afgesproken; - het is nog onzeker of de Omgevingswet tijdig van kracht wordt. Het programma als juridisch instrument is pas mogelijk als de Omgevingswet van kracht is. Gezien de onzekerheid over de Omgevingswet is het proces zonder programma robuuster.	
66	3	De indruk wordt gewekt dat het besluit tot plaatsing is genomen, dit is bestuursrechtelijk onjuist. De eerste wettelijke stap 'voornemen en participatie' is overgeslagen. De verkenning wordt ten onrechte als voornemen beschouwd.	Het besluit tot plaatsing wordt pas genomen op grond van concrete aanvragen voor het windpark in de Duurzame Polder. Naar verwachting wordt het windpark vergund met een omgevingsvergunning voor een buitenplanse omgevingsplanactiviteit (Bopa), maar dit is onder andere afhankelijk van de inwerkingtreding van de Omgevingswet. Van het voornemen tot de benodigde besluitvorming voor de Duurzame Polder, het opstellen van een milieueffectrapportage en de NRD is op 7 september 2022 kennis gegeven in het Gemeenteblad van gemeente Oss en 's-Hertogenbosch en Oss Actueel.	nee
67	3	Nederland voldoet niet aan de Vogelrichtlijn en aan het verdrag van Bern. Door het Rijk is een aanpak voor betering aangegeven per 2027. In de kaart daarbij is ook het weidevogelgebied in deze polder aangegeven.	Voor het opstellen van het MER wordt gebruik gemaakt van de vigerende wetgeving en het vigerende beleid.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
68	3	Voor het opbouwen van een vertrouwenwekkend proces moet de Commissie m.e.r. vooraf al om advies gevraagd worden.	De Commissie m.e.r. wordt (vrijwillig) om advies gevraagd over de tussenrapportage. In deze tussenrapportage is een verkenning van een aantal varianten opgenomen, en een Quickscan van de milieueffecten van deze varianten. Daarnaast wordt de Commissie m.e.r. voor het definitieve MER om advies gevraagd. Dit is een verplicht toetsingsadvies. Het (vooraf) vragen om een advies aan de Commissie m.e.r ten tijde van de NRD is geen verplichting en hiervoor is niet gekozen.	nee
69	4a	Gezien het grote belang van vogels in dit project had reclamant meer duiding van nader onderzoek en weging op dit punt in de NRD verwacht. De effecten moeten integraal op verlies aan habitat, vermijdingsgedrag en barrière werking worden beoordeeld. Betrek daarbij ook de mogelijke effecten op de ecologische functie van de Hertogswetering.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. De NRD benoemt niet afzonderlijk of specifiek benodigde onderzoeken, maar beschrijft de benodigde algemene onderzoeken op een aantal specifieke aspecten binnen het thema Natuur.	nee, zie § 4.1
70	4b	Er wordt verondersteld dat alle opgaven een gelijksoortige benadering krijgen. Het lijkt er alleen sterk op dat de opgaven voor energie en landbouw meer en minder zijn geconcretiseerd (ook natuur, door middel van moties). Voor de landbouw is de opgave nog te ongewis. De tunnelvisie en het gebrek aan een programma zullen elkaar versterken in die zin dat uiteindelijk alleen de inzet op windmolens overblijft en de rest grotendeels in een toelatingsregime.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota. Er spelen diverse belangen, kansen, opgaven en waarden in dit gebied. Er wordt niet alleen gekeken naar de mogelijkheden voor energieopwek, ook de kansen en waarden van het gebied worden inzichtelijk gemaakt en maken onderdeel uit van het afwegingsproces. Gedurende het proces wordt in samenspraak met de belangenorganisaties gewerkt aan een afwegingskader voor de keuze tussen alternatieven. Op basis daarvan maken de beide gemeenten uiteindelijk een belangenafweging.	nee, zie § 4.7
71	4b	Het onderzoek is in 2 fasen opgedeeld. Niet helder is welke reikwijdte en diepgang per fase zal worden bereikt.	De MER-onderzoeken zijn opgedeeld in twee fasen. In de eerste fase van het MER worden de verschillende alternatieven onderzocht op onderscheidende effecten. Deze onderzoeken bieden beslisinformatie voor de keuze voor een voorkeursalternatief. Wanneer het voorkeursalternatief is gekozen, worden in de tweede fase van het MER de milieueffecten	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			van dit alternatief diepgaander onderzocht.	
nr. 7 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
72	1	Onduidelijk is hoe in de kaart voor het zoekgebied (figuur 1.1.) de hoogspanningsmasten zijn meegewogen.	In de ontwikkeling van de varianten voor het MER wordt een afstand van ½ rotordiameter van hoogspanningsverbindingen in acht genomen, in lijn met het Handboek Risicozonering Windturbines.	nee
73	2	De samenhang van gecombineerde overlast ontbreekt (zoals o.a. windmolens, verkeer, trein, vliegtuigen, geur boerenbedrijf).	Wat betreft cumulatie wordt verwezen naar paragraaf 4.6 van de zienswijzennota. Cumulatie tussen onderwerpen die van invloed kunnen zijn op hinder of gezondheid (bijvoorbeeld geluid, slagschaduw, luchtkwaliteit en geur) worden beschreven onder het thema 'gezondheid'.	nee, zie § 4.6
74	3	Onduidelijk is hoe onderzoek naar effecten van verschillende vormen van clustering wordt gedaan.	In het MER worden verschillende alternatieven onderzocht, waarbij elk alternatief een andere opstelling van de windturbines kent.	nee
75	4	Onduidelijk is hoe de inrichting van de Duurzame Polder i.c.m. andere doelstellingen zoals natuur, recreatie, klimaatadaptatie wordt onderzocht.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.7
76	5	Onduidelijk hoe middels welke waardering van de verschillende ontwerpen de Voorkeursalternatief wordt gekozen.	Wat betreft integraliteit en het nog op te stellen afwegingskader wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.7
77	6	Onduidelijk is hoe (fysieke) ruimte wordt gehouden om de doelstellingen naar 2050 te kunnen realiseren.	Dit is een van de punten die zal worden meegenomen in het ontwerpend onderzoek. Per denkrichting (in totaal 4), zal één van de opstellingsvarianten uitgaan van de maximale mogelijkheden van het gebied i.r.t. de maximale te genereren energieopbrengst, voor zover dit past binnen de principes van de betreffende denkrichting. Gemeente Oss heeft besloten om op dit moment nog geen rekening te houden met de doelstellingen tot 2050. Gemeente Oss richt zich in de Duurzame Polder dan ook alleen op de realisatie van de energieopgave tot 2030.	nee
78	7	Onduidelijk is wat de levensduur van de windmolens is en daarmee in de tijd gezien de datum voor ontmanteling en sloop. Over de milieueffecten hiervan wordt niet gesproken in de NRD. Dit zou nog	Wat betreft het meenemen van de gehele levensduur van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		meegenomen moeten worden voor een juist beeld van de circulaire economie van de Duurzame Polder.		
79	18	Duurzame Polder is een project dat tot 2050 kijkt, hoe wordt met 'uitbreiding' van de opgave tussen 2030 en 2050 rekening gehouden?	Dit is een van de punten die zal worden meegenomen in het ontwerpend onderzoek. Per denkrichting (in totaal 4), zal één van de opstellingsvarianten uitgaan van de maximale mogelijkheden van het gebied i.r.t. de maximale te genereren energieopbrengst, voor zover dit past binnen de principes van de betreffende denkrichting. Gemeente Oss heeft besloten om op dit moment nog geen rekening te houden met de doelstellingen tot 2050. Gemeente Oss richt zich in de Duurzame Polder dan ook alleen op de realisatie van de energieopgave tot 2030.	nee
80	19	Wat zijn de gevolgen voor de grondwaterstand van het vele beton en staal (fundering) windmolens? Waar staal en beton zit, kan geen water opgevangen worden.	In het MER wordt onderzocht wat de effecten zijn op grondwater.	nee
81	20	Wordt de fundering ook na de exploitatie weer volledig opgeruimd? Anders veel ijzer in je grondwater (vervuiling) en geen circulaire economie gedachte. Wordt dit betaald (reservering) door de initiatiefnemers?	Wat betreft het verwijderen van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2
82	21	Het wegingskader in de NRD is onvolledig. Voorbeelden ter inspiratie: a. Hoogspanningsmasten vs. Aantal molens, wat past? b. Recreatie vs. Landbouw (afweging hoeveel ha t.o.v. elkaar) c. Natuur vs. RES (afweging hoeveel ha t.o.v. op te wekken energie)	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota. Het NRD bevat geen wegingskader maar een beoordelingskader: de te onderzoeken aspecten in de MER. De genoemde afwegingen maken dus ook geen deel uit van dit kader. Gedurende het proces wordt in samenspraak met de belangenorganisaties gewerkt aan een afwegingskader voor de keuze tussen alternatieven. Op basis daarvan maken de beide gemeenteraden uiteindelijk een belangenafweging.	nee, zie § 4.7
nr. 8 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
83		In de polder is het erg stil, reclamanten zijn erg gehecht aan de rust die ons dat geeft. Reclamanten zijn bang dat het plaatsen van windmolens ten koste gaat van ons woongenot.	Wat betreft geluid wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota. Aanvullend daarop merken we op dat met de polder als gevolg van dit plan inderdaad zal veranderen van karakter, waardoor er o.a. meer geluidsbelasting zal zijn. In de MER	nee, zie § 4.5

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			zullen de effecten op het woonklimaat van omwonenden worden onderzocht.	
84		De krachten die vrijkomen op de wieken en lagers zijn zo groot dat ze na verloop van jaren meer herrie gaan maken, en de kans op losrakende onderdelen met een dodelijke snelheid groter wordt.	In het MER worden de geluidsbelasting (zie paragraaf 4.5 van de zienswijzennota) en externe veiligheid van windturbines onderzocht. Er is geen wetenschappelijk bewijs dat de windturbines na verloop van tijd meer geluid veroorzaken.	nee
85		De voormalige gemeente Maasdonk betitelde de polder als cultureel landschap waarin windmolens niet toegestaan waren. Waarom en hoe is dit standpunt gewijzigd?	De gemeenteraad van Oss heeft op 28 januari 2021 besloten om het Osse deel van de Duurzame Polder aan te wijzen als geschikt voor de realisatie van grootschalige windenergie. De Osse raad heeft toen besloten dat er clustering van windmolens in de Duurzame Polder (naast Elzenburg - de Geer) moest komen, en geen windmolens in Stijbeemden zouden worden geplaatst. In het MER worden de effecten op landschappelijke en cultuurhistorische waarden in de polder onderzocht.	nee
nr. 9 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
86		Het benoemen en juist interpreteren en kwalificeren van de motie (6 oktober 2020) is van essentieel belang voor een juist vertrekpunt voor variantenontwikkeling. De motie noemt geen 1.000 m grens, maar geeft aan dat het wenselijk is dat onderzoek naar de mogelijkheid van eventuele toekomstige woningbouw in de Rosmalense Polder (westelijk van de Grintweg) wordt meegenomen in de uitwerking van de verschillende scenario's. Door het aanhouden van een 1.000 m grens wordt verdere ontwikkeling tussen De Groote Wielen en westelijk van de Grintweg definitief onmogelijk. Als de motie correct wordt geïnterpreteerd dan moet deze 1.000 m grens worden toegepast vanaf de Grintweg naar het oosten of moet er vanaf de Groote Wielen worden gerekend met 2000 m afstandsnorm.	De motie 'uitwerken scenario mogelijkheid woningbouw in de Rosmalense polder westelijk van de Grintweg' wordt betrokken bij de variantenontwikkeling van het lopende ontwerpend onderzoek. De door reclamant opgenomen interpretatie is echter onjuist. De voorwaarde van 1 km afstand tot de bebouwde kom is in de besluitpunten van het raadsbesluit zelf opgenomen: 'Het zoekgebied voor windturbines op Bosch grondgebied is gelegen op een afstand van tenminste 1.000 m gemeten vanaf de bebouwde kom van omliggende kernen.' In de NRD is hierover opgenomen dat in 's-Hertogenbosch een afstand van ten minste 1 km van tot bebouwde kom van de kernen (en gerekend vanaf de grens van het in procedure zijnde bestemmingsplangebied 'De Groote Wielen Noordoosthoek') wordt aangehouden.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			Die grens van dit bestemmingsplangebied is gelegen op circa 1 km afstand van de Grintweg.	
87		Reclamant vreest dat de aandacht op natuur, wonen, klimaatadaptatie, landbouw en recreatie zeer summier aan de orde komt.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.7
88		's-Hertogenbosch spreekt van 16 windmolens. Het is voorbarig om van dit aantal te spreken als je niet eerst kiest hoe hoog deze windmolens moeten worden.	Met de keuze van 16 windturbines is gekozen voor een versnelling van de RES-opgave. Dit betekent dat de verwachting en het uitgangspunt is, dat dit hoge, moderne turbines zullen worden.	nee
89		Verzoek aan het college om als variant toe te voegen de mogelijke opbrengst van zonnepanelen op of aan de zuidzijde van de A59 van Oss tot aan vlijmen.	Wat betreft varianten voor zonne-energie wordt verwezen naar paragraaf 2.4 van de zienwijzennota. De zuidzijde van de A59 valt buiten het plangebied van de Duurzame Polder.	nee, zie § 2.4
nr. 10 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
90	1	De gemeente stelt steeds dat een integrale gebiedsontwikkeling moet plaatsvinden. Dat de inspanningen daarop gericht zouden zijn is onjuist. Feitelijk is de enige en doorslaggevende factor het bouwen van windturbines. De andere waarden (zoals natuur, cultuurhistorische waarden, etc.) komen nergens in de afwegingen voor.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota. Aanvullend daarop: de stelling van reclamant is onjuist. In alle stukken die in besluitvorming zijn gebracht, is integrale gebiedsontwikkeling als uitgangspunt opgenomen. Hierbij zijn telkens deze andere waarden als belangrijke te onderzoeken waarden benoemd: als voorbeeld noemen we hierbij de stukken behorende bij 2e Fase Verkenning 2020 en het Plan van Aanpak van 2022. Ook in de NRD zelf, in het beoordelingskader op pagina 17 en 18, zijn deze genoemde andere waarden omschreven en deze zullen in het ontwerpend onderzoek verder worden uitgewerkt.	nee, zie § 4.7
91	2	Enige onderbouwing van de nut en noodzaak, de hogere opgave en de significante wijziging van de wijze van opwek is niet gegeven. Feitelijk komt het er derhalve op neer dat de gemeente een hogere doelstelling nastreeft dan de opgave op basis van de RES luidt. Berekeningen over de hoeveelheid op te wekken energie zijn niet gepubliceerd in de Notitie, terwijl de m.e.r. wel daarop gebaseerd zal worden.	Wat betreft de nut en noodzaak van het project wordt verwezen naar paragraaf 2.2 van de zienwijzennota. Met de keuze van 16 windturbines is gekozen voor een versnelling van de RES-opgave. In het ontwerpend onderzoek en het MER worden berekeningen over de hoeveelheid op te wekken energie gemaakt en meegenomen.	nee, zie § 2.2
92	3	De bewonersbijeenkomsten worden uitsluitend georganiseerd met het oog op eventuele bezwaar- en beroepsprocedures. Bewoners hebben diverse keren aangegeven zich niet gehoord te voelen, halve	Wat betreft participatie wordt verwezen naar paragraaf 4.4 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.4

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		of onjuist informatie te krijgen en geen antwoorden op vragen te krijgen.	De bewonersavonden zijn georganiseerd om iedereen te informeren en mee te nemen in het proces van de ontwikkeling van het gebied. Iedereen heeft de mogelijkheid gehad om kansen en waarden van het gebied aan te geven en vervolgens om mee te denken aan opstellingsvarianten. Enkele gestelde vragen dienen op het moment van de vraagstelling nog onderzocht en/of uitgewerkt te worden zodat er dan geen adequaat antwoord kan worden gegeven. Dit is inherent aan een complex project en daarmee een uitgebreid proces. De verkregen input wordt zo goed als mogelijk meegenomen in het vervolg. De ingediende zienswijzen worden onder andere door middel van deze reactienota beantwoord. Dit staat los van de mogelijkheden van eenieder om later tegen de uiteindelijke vergunningaanvraag in bezwaar en/of beroep te gaan. Het niet meegaan en/of verwerken van ingebrachte zaken is iets anders dan niet gehoord zijn. In een project zoals de duurzame polder kan niet worden voldaan aan alle wensen van een ieder. Er zullen ook keuzes moeten worden gemaakt die niet voor iedereen tot tevredenheid leiden. Dat is inherent aan een project voor de plaatsing van windturbines voor de energieopwek.	
93	4	De nut en noodzaak van het project is onderbouwd met een enquête die niet openbaar is. Derhalve is niet te controleren wat uit deze enquête is gekomen. Deze zelfbedachte opgave was mogelijk ingegeven door de zorg dat het plan van de initiatiefnemers er toe zou leiden dat de beslissing over een windpark ingevolge de Electriciteitswet bij het Rijk zou liggen.	Onduidelijk is wat bedoeld wordt. Er is geen sprake van een niet openbare enquête. In het kader van het project zijn sinds 2019 uitgebreide participatiebijeenkomsten georganiseerd. Zie paragraaf 2.2 in de zienswijzenota.	nee, zie § 2.2
94	5	Opvallend is de vooringenomenheid in alle documenten, rapporten en correspondentie. Nuances of alternatieven (voor windturbines) komen er niet in voor, de uitkomst stond daarmee van meet af aan vast.	Gemeenten bestrijden de stelling van reclamant. In alle documenten is open en transparant gecommuniceerd. Dat de energie-opgave duidelijk is aangegeven en dat er de opgave ligt om te realiseren, is geen uiting van vooringenomenheid.	nee
95	6	De verschillende afstandsgrenzen van Oss en s'-Hertogenbosch zijn niet gebaseerd op enige	Wat betreft de verschillen in afstandsnormen wordt verwezen	nee, zie § 2.1

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		berekening, en zijn uitsluitend politieke besluiten. Zorgvuldig bestuur had de mogelijke gevolgen voor alle waarden (gezondheid omwonenden, effecten op flora en fauna, et cetera) eerst onderzocht voordat een besluit over de afstand tot de bebouwing werd genomen. Het zorgvuldigheidsbeginsel en voorzorgsbeginsel zijn niet in acht genomen.	naar paragraaf 2.1 van de zienswijzennota. Gelet op de normering van diverse aspecten is de gekozen afstandsnorm juist voortgekomen uit het voorzorgsbeginsel en zorgvuldigheidsbeginsel.	
96	7	Gegeven het feit dat de overige waarden niet nader zijn ingekaderd of uitgewerkt, is wel duidelijk dat dit hele traject alleen gaat over de locaties van de windturbines. De zin 'Centraal staat de leidende duurzame energieopgave' wijst dat al uit en illustreert ook opnieuw dat de energieopgave het enige argument is. Alle overige belangen zijn daaraan ondergeschikt.	Wat betreft integraliteit wordt verwezen naar paragraaf 4.7 van de zienswijzennota. Zie ook het antwoord onder paragraaf 2.1. Aanvullend daarop: gemeenten bestrijden de stelling van reclamant. In alle stukken die in besluitvorming zijn gebracht, is integrale gebiedsontwikkeling als uitgangspunt opgenomen. Hierbij zijn telkens waarden in het gebied als belangrijke te onderzoeken waarden benoemd: als voorbeeld noemen we hierbij de stukken behorende bij 2e Fase Verkenning 2020 en het Plan van Aanpak van 2022. Ook in de NRD zelf, in het beoordelingskader op pagina 17 en 18, zijn waarden omschreven en deze zullen in het ontwerpend onderzoek verder worden uitgewerkt.	nee, zie § 4.7
97	8	Gesteld wordt dat de geluidbelasting wordt berekend met behulp van "een model". Niet is aangegeven welk model wordt gehanteerd. Dit maakt het onmogelijk om de berekeningen te toetsen. In de Notitie wordt nergens het gevolg van het Nevele arrest van 25 juni 2020 (ECLI:EU:C:2020:503) aangegeven, Voorts zijn op dit moment nog onderzoeken gaande door het RIVM naar de effecten van getuid en ultrasoon geluid op de gezondheid van omwonenden. Die effecten zullen door de Rijksoverheid nog moeten worden verwerkt in nieuwe regelingen/besluiten ter vervanging van het Activiteitenbesluit en de Activiteitenregeling.	Wat betreft geluid wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5
98	2.1t/m4 3.1t/m3	Bewonersbijeenkomsten: - er werd in bewonersbijeenkomsten niet gereageerd op kritische opmerkingen, er is niet te traceren wat voor inbreng is gegeven en wat daarmee is gedaan; - de verslagen van eerdere bewonersbijeenkomsten geven geen getrouw beeld van hetgeen aan de orde is geweest. Kritische noten zijn weggelaten. Alle ingebrachte zienswijzen zouden met de reactie van de gemeente in een overzichtelijk Excelbestand gepresenteerd moeten worden;	Wat betreft participatie wordt verwezen naar paragraaf 4.4 van de zienswijzennota. Aanvullend: de gemeenten kunnen zich niet vinden in deze bevindingen. Er is en wordt zo transparant mogelijk gehandeld en gecommuniceerd. De informatie is te vinden op de website van de Duurzame Polder.	nee, zie § 4.4

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		- de gemeente verdraait feiten een voorziet bewoners van tendentieuze en onjuiste informatie; - bewoners voelen zich niet gehoord; - de gemeente baseert zich niet op berekeningen en feiten, er wordt arrogantie en vooringenomenheid ervaren.		
nr. 11 (gemeente Oss)				
99		Door de komst van windmolens worden de investeringen door het duurzamer maken van ons huis tenietgedaan.	Deze stelling nemen gemeenten voor kennisgeving aan en kan niet onderschreven worden.	nee
100		Verschillen in afstandsnormen in beiden gemeenten zijn vreemd, de inwoners van Geffen (aan de grens van beiden gemeenten) komen er bekaaid van af.	Wat betreft de verschillen in afstandsnormen wordt verwezen naar paragraaf 2.1 van de zienswijzennota.	nee
101		Openheid van zaken van de Gemeente Oss over het aantal windmolens dat er gaat komen is zeer welkom.	Het doel van het MER is om de verschillende alternatieven voor de inrichting van de Duurzame Polder te beoordelen op milieueffecten. Het MER is dan ook een onafhankelijk onderzoeksrapport dat beslisinformatie biedt voor het kiezen van het voorkeursalternatief. Hoewel de vraag naar het aantal windmolens begrijpelijk is kan er niet op voorhand worden gezegd hoeveel windturbines zijn opgenomen in het voorkeursalternatief. De energieopgave (hoeveelheid op te wekken energie) is immers bepalend en kan op verschillende manieren ingevuld worden.	nee
nr. 12 (gemeente Oss)				
102	1	Het opwekken van waterstofgas op zee moet de hoogste prioriteit hebben. Het plaatsen van windturbines in de polder wordt hierdoor weinig zinvol.	Wat betreft de opwek van elektriciteit op zee wordt verwezen naar paragraaf 2.3 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.3
103	2	Het plaatsen van warmtepompen is een slecht idee.	Het plaatsen van warmtepompen is geen onderdeel van het project Duurzame Polder.	nee
104	2	Het hoogspanningsnet kan een nieuw windpark niet aan.	Het huidige hoogspanningsnet is inderdaad op sommige plaatsen overbelast. TenneT en regionale netbeheerders werken aan uitbreidingen van het elektriciteitsnet, om het groeiende aanbod en de groeiende vraag naar elektriciteit ook in de toekomst te blijven verzekeren. Voor de ontsluiting van dit windpark vinden voortdurend overleggen met TenneT en Enexis plaats om hierover verdere	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			afspraken te maken. Er is op dit moment geen aanleiding om af te zien van de realisatie van de windturbines in de duurzame polder.	
105	3	Zonnepanelen zijn nuttig, het zou handig zijn als je de terug geleverde stroom kunt opslaan in een thuis-accu.	Deze reactie wordt ter kennisgeving aangenomen.	nee
nr. 13 (gemeente Oss)				
106		De keuze voor windenergie lijkt een uitgemaakte zaak waarbij het financiële belang van de betrokken partijen voorop staat, de gezondheid van de inwoners wordt genegeerd. Goede alternatieven (zonne-energie) worden niet serieus genomen.	Beide gemeenten hebben gekozen voor de realisatie van de energieopgaven met windturbines, omdat deze een grote bijdragen leveren aan de realisatie ervan. Hierbij is het financieel belang niet bepalend, maar juist het belang van de energieopgave. Beide gemeenten vinden de gezondheid van inwoners erg belangrijk. Daarom hebben beide gemeenten ook gehoor gegeven aan de wens van de omwonenden om de windturbines op 1 en 2 km afstand te realiseren van de bebouwde omgeving. In het MER worden de effecten van windturbines op gezondheid onderzocht, zie paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee
107	1	Zolang er nog geen keuze is gemaakt voor het type windmolen, moeten de effecten van alle typen in de MER opgenomen en onderzocht worden.	Wat betreft de typen windturbines wordt verwezen naar paragraaf 2.5 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.5
108	2	Nederlandse rapporten inzake de effecten van windmolens zijn gedateerd en gebaseerd op kleinere, oudere windmolens. Er is onderzoek nodig naar de effecten van windmolens van 250m (waar Den Bosch voor kiest).	Wat betreft de typen windturbines wordt verwezen naar paragraaf 2.5 van de zienwijzennota en in paragaaf 4.5 wat betreft het aspect geluid en overige aspecten in andere paragrafen.	nee, zie § 2.5
109	3	In de MER moet worden aangegeven met welke onderzoeksrapporten is gewerkt, welke uitgangspunten zijn gebruikt, welke discrepanties en aannames er zijn.	In het MER zullen deze zaken worden opgenomen.	nee
110	4	Er moet ingezet worden op maximale zonne-energie, en het restant moet voldaan worden middels windenergie. Vruchtbare landbouwgrond is niet belangrijker dan gezondheid van de inwoners en de vervuiling van de polder.	Wat betreft varianten voor zonne-energie wordt verwezen naar paragraaf 2.4 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.4
111	5	Geef aan hoe het vrijkomen van fijnstof bij windmolens (door slijtage van epoxyharsen van de wieken met het daarbij vrijkomen van micro- en nanoplastics en bisfenol A) is opgenomen in de MER.	Wat betreft uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. Wat betreft slijtage van de windturbinebladen wordt verwezen	nee, zie § 2.6 en 3.1

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			naar paragraaf 3.1 van de zienswijzennota.	
112	6	Geef aan hoe onderzoek naar laagfrequente tonen is opgenomen in de MER.	Wat betreft laagfrequent geluid wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5
113	7	De enquête onder omwonenden inzake de ervaringen m.b.t. de windmolens in de Rietvelden Den Bosch moet meegenomen worden.	We verwijzen wat betreft het onderzoek naar windpark De Rietvelden naar de beantwoording van art. 71 RvO vragen van het College van burgemeester en wethouders van 25 april 2022. Indien nodig worden de uitkomsten van het uitgevoerde onderzoek over windpark de Rietvelden betrokken bij dit project. Uit geluidsmetingen ter plaatse en vervolgens geluidsberekeningen (rapportage juli 2022) blijkt dat het windpark aan de geluidsnormen voldoet. Er is hierdoor geen aanleiding om nader onderzoek te verrichten. Ontwikkelaar Pure Energie heeft aangeboden met een aantal burgers in gesprek te willen om duidelijk te krijgen wanneer ze overlast van geluid ervaren. Maar de melders die benaderd zijn hiervoor, hebben aangegeven niet in gesprek te willen. Het aangekondigde onderzoek naar slagschaduw is nog niet beschikbaar.	nee
114	8	De zienswijze van Windwiki op de NRD planMER windturbinebepalingen leefomgeving moet worden meegenomen.	De zienswijze van Windwiki wordt ter kennisgeving aangenomen.	nee
115	9	Hoe wordt (financieel) gewaarborgd dat de windmolens ook worden afgebroken, afgevoerd en het landschap opnieuw wordt aangeplant.	Dit is een bindende eis uit de provinciale verordening, zie artikel 3.37, lid van de Interim Omgevingsverordening, die zal doorwerken in de vergunningsvoorschriften. Daarnaast zal dit ook met de ontwikkelaar worden afgesproken.	nee
116	10	Geef aan wat de gevolgen zijn voor de vliegbewegingen in het laagvlieg gebied.	Wat betreft het laagvlieggebied van Defensie wordt verwezen naar paragraaf 3.9 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.9
117	11	Geef aan wat de planschade voor omliggende bewoners zal zijn.	Eventuele planschade is geen milieueffect en wordt dus niet onderzocht in het MER. De wet voorziet in een systeem waarin planschade afgehandeld	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			wordt. Verzoeken tot planschadevergoedingen kunnen (op dit moment volgens het huidig recht van de Wro) worden ingediend tot 5 jaar na het onherroepelijk worden van het planologisch besluit (zie art. 6.1, lid 4 van de Wro). Met de Omgevingswet (verwachte inwerkingtreding 1 januari 2024) zal dit wijzigen. Planschadeverzoeken worden door een onafhankelijke adviseur beoordeeld, waarbij wordt meegewogen in hoeverre de ontwikkeling voorzienbaar was, en een bepaald algemeen maatschappelijk risico wordt meegenomen.	
nr. 14 (gemeente Oss)				
118	1a 1b	Kunt u aangeven waar in hun gebied de Bossche turbines komen en op basis van welke berekeningen ten aanzien van de afmetingen van de turbines en de rekenregels ten aanzien van onderlinge afstanden voor een optimale windvang? Bevestig het aantal en de afmetingen van de turbines die het Wind-Collectief voornemens is te gaan plaatsen.	Het zoekgebied voor windenergie is opgenomen in figuur 1.1 van de NRD, zie pagina 2 van de NRD. Uitgangspunt is 16 windturbines in de gemeente 's-Hertogenbosch, zie bestuursakkoord. Er kunnen nog geen concrete uitspraken worden gedaan over de locatie en de hoogte van de windturbines. Dit is onderdeel van het ontwerpend onderzoek.	nee
119	2	Bevestig dat er op het Oss gebied nooit turbines en/of andere energie-opwekkers zullen worden toegestaan. (Het lijkt gezien de samenwerking tussen de twee gemeenten dat er overwogen gaat worden om Bossche turbines op Oss' gebied te plaatsen)	Voor het grondgebied van Oss geldt de energieopgave van 0,514 PJ. Er is geen sprake van het plaatsen van Bossche turbines op Oss' gebied. Iedere gemeente voorziet in haar eigen energiebehoefte.	nee
120	3a	Voor de bewoners in het plangebied (in de polder), aan de rand van Geffen en de toekomstige bewoners van de nieuwe wijk Amsteleind zal de afstandsnorm van 2km niet gehaald worden. Waarom maakt Oss een duidelijk onderscheid in de bescherming van zijn inwoners? Dit met name voor de wijk Amsteleind?	De toekomstige inwoners van Amsteleind zijn zich ervan bewust dat zij in een woning gaan wonen in een woonwijk die grenst aan de Duurzame Polder. Maar ook voor deze woningen geldt dat hier aan de wettelijke bepalingen voor normen moeten worden voldaan, zodat ook deze bewoners op een 'gezonde' afstand van de windturbines komen te wonen.	nee
121	3b	Waarom legt Oss niet aan Den Bosch de keuze van 2 km op en heft daarmee het afstandsverschil in de dorpskern Geffen op?	Omdat de gemeente Oss niet kan besluiten over het grondgebied van de gemeente 's-Hertogenbosch.	nee
122	3c	Zal Oss die afstand van 2 km vergroten als uit onderzoeken zal blijken dat zelfs 2 km onvoldoende	Dit is niet de verwachting, maar Oss heeft zich te houden aan	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		garantie voor veilig wonen biedt aan de inwoners aan de grenzen van de aan het plangebied liggende wijken en woonkernen?	geldende normen voor o.a. geluidhinder en slagschaduw op het gebied van veilig wonen en zal zich dan ook daaraan houden.	
123	3d	Waarom houdt Oss niet uit het oogpunt van het voorzorgsprincipe niet de grens van 10x de tiphoogte aan? Deze grens wordt in delen van Duitsland reeds toegepast. Gemeenten hebben toch de plicht hun inwoners maximaal te beschermen?	Wat betreft het afstandsalternatief van 10 keer de tiphoogte wordt verwezen naar paragraaf 3.8 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.8
124	4a	In de NRD is volgens reclamant onvoldoende zwaarte gegeven aan de risico's die er tijdens de bouw en demontage van de windturbines ontstaan. Laat zien hoe alle risico's (tijdens de bouw) zijn bepaald en hoe ze worden gewogen in de MER.	De effecten van de bouw van windturbines worden in de MER meegenomen als onderdeel van de thema's verkeer, trillingen, geluid etc.	nee
125	4b	Laat zien hoe alle risico's (tijdens de demontage) zijn bepaald en hoe ze worden gewogen in de MER.	Wat betreft meenemen van effecten tijdens de demontage van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2
126	4c	Wat is het plan voor de compensatie van het stikstofgas wat vrijkomt bij de vervaardiging van de basismaterialen en de onderdelen en opbouw van deze turbines?	In het MER worden de effecten van (de bouw van) windturbines op stikstofuitstoot onderzocht. Wat betreft compenserende maatregelen wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota. De vervaardiging van de onderdelen welke plaatsvinden op een andere locatie maken geen onderdeel uit van dit onderzoek. De opbouw van de windturbines kan gepaard gaan met milieueffecten, waaronder stikstofemissies, en dat wordt, conform het beoordelingskader in de NRD, inzichtelijk gemaakt.	nee, zie § 4.2
127	4d t/m f	Wat is het plan voor de verwerking van de schadelijke en merendeel niet herbruikbare materialen die in de turbines verwerkt zijn? Licht alle plannen en risico's toe voor de verwerking van de rotorbladen na afbraak of na een incident waarbij ze afgekeurd en vervangen moeten worden.	De recycling van de composiet bladen van de windturbine wordt beschreven in het MER, onder het thema Duurzaamheid en circulariteit (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD). Daarbij wordt opgemerkt dat risico's en aandachtspunten van recycling relevant zijn voor alle alternatieven. Dit aspect is niet maatgevend voor de keuze van een voorkeursalternatief.	nee, zie § 3.2
128	4f	Na afbraak van de turbines zal de grond onder en rond de turbineposities weer bruikbaar moeten worden gemaakt. Licht toe hoe hierin is voorzien in de NRD en zal worden meegewogen in de MER.	Wat betreft verwijderen van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2
129	5a	Geef aan hoe de risico's die samenhangen met de materialen en hulpmiddelen van de gondel zijn opgenomen en gewogen in de NRD in de verschillende fases van de turbines	In het MER wordt nagegaan of de inrichting van de Duurzame Polder leidt tot veranderingen in risico's ten aanzien van externe veiligheid.	nee, zie § 3.2

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			Wat betreft het meenemen van de gehele levensduur van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	
130	5b	Laat zien hoe de NRD-richtlijnen aan geeft waaraan de bouwers en fabrikanten moeten voldoen t.a.v. keuze, gebruik en afvoer van deze materialen.	Het MER bevat geen richtlijnen voor bouwers en fabrikanten. Deze kunnen eventueel wel in de vergunningvoorschriften worden opgenomen. Naar aanleiding van de onderzoeksresultaten uit het MER worden eventueel wel mitigerende en/of compenserende maatregelen voorgesteld.	nee
131	5c	Welke extra maatregelen worden verplicht gesteld en gecontroleerd voor de gebruikte gassen die de ozonlaag kunnen aantasten.	Wat betreft de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. In het MER worden geen maatregelen verplicht gesteld voor gassen. Deze kunnen eventueel wel in de vergunningvoorschriften worden opgenomen. Naar aanleiding van de onderzoeksresultaten uit het MER worden eventueel wel mitigerende en/of compenserende maatregelen voorgesteld.	nee
132	6a 6b	Laat zien dat er met overlast door fijnstof dat vrijkomt rekening wordt gehouden in de NRD. Laat zien hoe de risico's van stof zijn ingeschaald en welke maatregelen men denkt te nemen om het zoveel mogelijk te voorkomen.	Wat betreft de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. De eventuele risico's worden in het MER inzichtelijk gemaakt.	nee, zie par § agraaf 2.6
133	6c	Hoe zijn de korte- en lange termijn risico's van het gevaarlijke fijnstof van de rotorbladslijtage op voorhand gezien als een acceptabel risico, zeker gezien de problemen die optraden en nog lang zullen optreden na verwerking van asbest, ten aanzien van de gezondheid van mens en dier in een groot gebied rond het plangebied.	Wat betreft de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. Wat betreft slijtage van de windturbinebladen wordt verwezen naar paragraaf 3.1 van de zienswijzennota. Wat betreft gezondheid wordt verwezen naar paragraaf 4.3 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.6 en 3.1
134	6d	Hoe wordt in de NRD (en later de MER) rekening gehouden met de overheersende windrichting en de daarmee extra hoge belasting voor het eerder aangegeven gebied.	Er wordt in de MER rekening gehouden met de overheersende windrichting.	nee
135	6f	Welke meetmethoden en daarmee samenhangend welke gereedschappen, afwijkgegevens en verdere specificaties van bron, afstanden (hoogtes), gereedschappen en normen zullen worden gehanteerd voor het vaststellen van de mate van overlast en gevaar?	In het MER worden de onderzoeksaanpak en eventueel gebruikte rekenmodellen voor dit thema nader gespecificeerd.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
136	6g	De NRD zal ook uitgebreid moeten worden met een klachtenbehandeling voor dit en andere risico's die op kunnen treden tijdens de verschillende fases van het oprichten van een windpark.	Tijdens de realisatie en het gebruik van het windpark gelden verschillende regels. Van bouwvoorschriften tot arbeidsomstandigheden. Aan die voorschriften heeft de exploitant/bouwer zich uiteraard te houden en de bevoegde instanties kunnen hierop toezien, eventueel na meldingen/klachten van derden. Het NRD of het MER zijn echter niet de instrumenten voor een klachtenregeling waar reclamant op doelt.	nee
137	7a t/m h	- specificeer de selectiecriteria en controlecriteria waaraan de initiatiefnemers moeten voldoen; - laat zien hoe in de NRD de richtlijnen en meetmethoden, gereedschappen en kwalificaties van de controleur zijn gespecificeerd en geborgd; - welke normen zullen worden aangehouden in de NRD om geluidsoverlast te bepalen; - omschrijving van voorwaarden, methode, gereedschap en kwalificaties van de controleur moeten beschreven worden in de NRD om discussies te voorkomen; - in de NRD zal de plicht tot voorzorg voor de bewoners aangegeven moeten worden; - hoe kan de NRD borgen dat ook de nieuwe bewoners van reeds ingeplande uitbreidingen van woongebieden dezelfde veiligheid en woongenot geboden wordt dan de huidige bewoners in Oss? - welke normen worden in de NRD aangehouden ten aanzien van het LFG? - welke meetmethoden, gereedschap en kwalificaties van zowel gereedschap als controleurs worden voorgeschreven voor het bepalen van LFG zowel aan de bron als in het veld?	In het MER wordt de geluidsbelasting van windturbines onderzocht, zie daarvoor paragraaf 4.5 van de zienswijzennota. Het MER biedt beslisinformatie over milieuaspecten voor het kiezen van het voorkeursalternatief. De door de reclamant genoemde voorwaarden en eisen worden niet in het MER vastgelegd.	nee, zie § 4.5
138	8a	Welke eisen zal de NRD stellen aan de normen ten aanzien van het fenomeen slagschaduw?	In het MER worden de effecten van slagschaduw op omwonenden onderzocht (zie beoordelingskader op pagina 17 van de NRD). Er wordt hierbij getoetst aan de wettelijke norm. Hierbij wordt de landelijke discussie en beleidsvorming over de slagschaduwnormen voor windturbines nauwlettend gevolgd. Als deze normen overschreden worden wordt onderzocht wat de consequenties van de noodzakelijke maatregelen, tijdelijk stilstand, zijn.	nee
139	8b	Welke mogelijkheden zal de NRD vastleggen ten aanzien van het vaststellen van de overlast en de mogelijkheid tot ingrijpen van bewoners die overlast ervaren?	De NRD beschrijft wat er wordt onderzocht om de effecten van de realisatie van het windpark in beeld te brengen en hoe dat onderzoek	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
			plaatsvindt. De normering van het windpark als het eenmaal wordt gerealiseerd en in gebruik is, is op andere manieren geregeld. Zoals in vergunning- of bestemmings-/ omgevingsplanvoorschriften. Als bewoners menen dat de voorschriften worden overtreden, dan kunnen zij de bevoegde overheid vragen om handhavend op te treden.	
140	9a	Welke eisen zullen er in de NRD gesteld worden ten aanzien van het toepassen van vliegverkeerslichten?	De windturbines moeten voldoen aan de landelijke eisen voor obstakelverlichting. In het NRD is het thema lichthinder in het beoordelingskader opgenomen (zie pagina 17 van de NRD).	nee
141	9b	Welk overleg is er met de instanties die verantwoordelijk zijn voor het vliegen in dit gebied ten aanzien van het oprichten van tientallen zwaar hinderende turbines en waar in de NRD wordt dit aspect meegenomen en als risico beoordeeld en gewogen?	Wat betreft het laagvlieggebied van Defensie wordt verwezen naar paragraaf 3.9 van de zienswijzennota. Het effect op het laagvlieggebied wordt in de NRD in het beoordelingskader genoemd bij het thema Defensie. Met Defensie worden overleggen gevoerd en worden afspraken gemaakt om de belangen van omwonenden zo goed als mogelijk te behartigen.	nee, zie § 3.9
142	10a t/m c	Welke criteria en weegfactoren worden in de NRD ten aanzien van het beschermen van vogels meegenomen? Is de locatie van kolonies van vogels van invloed op de posities van de windturbines in dit gebied en hoe wordt dit meegenomen en opgelegd als verplichting? Laat zien in de NRD dat het probleem (aantrekking van vleermuizen) serieus wordt genomen en dat er of maatregelen worden opgelegd bijv. stopzetting van turbines als groepen vleermuizen in de nabijheid van de turbines worden waargenomen.	Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota. Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1 en 4.2
143	11a	Hoe wordt het effect (van waardedaling van woningen) meegenomen als weegfactor in de NRD en in de beslissingscriteria voor het realiseren van een landwindpark in een drukbevolkt land als Nederland.	Waardedaling is op zichzelf geen (milieu)effect dat in de NRD of het MER wordt onderzocht. Nadat de besluitvorming (vergunningverlening) heeft plaatsgevonden is het binnen de wettelijke kaders wel mogelijk om planschadevergoeding of nadeelcompensatie te vragen.	nee
144	12a	Wordt er in de NRD (of in een later stadium een vergunningverlening) een redelijke verplichting afgesproken voor een verdeling van de winsten die een windpark oplevert voor de initiatiefnemers? Dit kan deels op basis van een verdeelsleutel ten aanzien van de afstand en verder door schenkingen aan	Dit wordt niet afgesproken in de NRD, maar in een anterieure overeenkomst met de initiatiefnemers van de windturbines. De basis voor deze afspraak voor de verdeling van de lusten en lasten is opgenomen in	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		dorpshuizen, jeugdclubs ouderenverenigingen en andere sociale- of sportgerichte verenigingen.	diverse raadsbesluiten van de gemeente 's-Hertogenbosch[1]. Ook in een raadsbesluit van de gemeente Oss is bepaald dat een voorstel voor financiële participatie door omwonenden en inwoners zal worden gedaan.[2]	
nr. 15 (gemeente Oss)				
145		Met regelmaat vertoeft er een aantal Ransuilen in en rondom de Lithse polder en bij 't Wild. Afgelopen voorjaar heeft een koppel ransuilen genesteld aan de Krommenhoek 8, waaruit 4 jonge ransuilen zijn geboren. Gezien de plannen die betrekking hebben op het plaatsen van windturbines in de Lithse polder en achter de Groote Wielen, is dit in strijd met de Wet natuurbescherming.	We danken u voor de informatie en nemen dit mee. Wat betreft natuur (waaronder de bescherming van vogels) wordt verder verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee
nr. 16 (gemeente Oss)				
146	1	TenneT heeft aangegeven dat de aansluiting van het windmolenpark Duurzame Polder pas op zijn vroegst in 2027-2028 maar mogelijk pas in 2030 aangesloten kan worden op het energienetwerk. Zonder de garantie van TenneT dat het windmolenpark ook daadwerkelijk aangesloten kan worden, heeft het park geen kans van slagen en kunnen er géén vergunning afgegeven gaan worden voor 1 januari 2025. - hoe gaat het college het bekende netwerkprobleem pareren? - wordt geheel afgezien van de bouw van windturbines in de Duurzame Polder als dit op 1 januari 2025 nog altijd actueel is en er op dat moment om die reden nog geen vergunningen afgegeven zijn?	Het huidige hoogspanningsnet is inderdaad op sommige plaatsen overbelast. TenneT en regionale netbeheerders werken aan uitbreidingen van het elektriciteitsnet, om het groeiende aanbod en de groeiende vraag naar elektriciteit ook in de toekomst te blijven verzekeren. Voor de ontsluiting van dit windpark vinden voortdurend overleggen met TenneT en Enexis plaats om hierover verdere afspraken te maken. Er is op dit moment geen aanleiding om af te zien van de realisatie van de windturbines in de Duurzame Polder.	nee
147	2	Hoe heeft reclamant garantie dat er GEEN windturbines van gemeente Den Bosch in het Osse del van de Duurzame Polder geplaatst gaan worden?	Er is geen sprake van het plaatsen van Bossche turbines op Oss' gebied. Iedere gemeente voorziet in haar eigen energiebehoefte. Garanties kunnen er op dit moment niet worden afgegeven, aangezien de gemeenteraden hieromtrent beslissingsbevoegd zijn. Echter, het genoemde uitgangspunt is op dit moment doorslaggevend. Er zijn geen andere inzichten om van dit uitgangspunt af te wijken.	nee
148	3	Welke garanties geeft gemeente Oss reclamant dat door de komst van het windmolenpark de vliegroutes van defensie niet richting woonkernen zoals Maren-	Ook Defensie heeft zich te houden aan wet- en regelgeving als het gaat over geluidsoverlast en	nee

[1] Raadsbesluiten Gemeente 's-Hertogenbosch van 7 juli 2020, en 6 oktober 2020.

[2] Raadsbesluit Gemeente Oss van 28 januari 2021.

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		Kessel en Lith verlegd gaan worden, waardoor de kans op nog meer geluidsoverlast in deze woonkernen toe zal nemen met daarbij ook dat bij eventuele ongevallen met de helikopters er grote calamiteiten kunnen ontstaan?	veiligheid. Op dit moment is nog niet bekend wat de impact van windturbines op de laagvliegroutes gaat zijn. Met Defensie worden overleggen gevoerd en worden afspraken gemaakt om de belangen van omwonenden zo goed als mogelijk te behartigen. Garanties kunnen niet worden afgegeven.	
149	4	Graag verneemt reclamant hoe dit luchtkwaliteitsonderzoek uitgevoerd gaat worden en op welke stoffen en/of gassen concreet onderzocht gaat worden. Welke meetmethoden worden bij het luchtkwaliteitsonderzoek gebruikt?	Wat betreft uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. In het MER worden de onderzoeksaanpak en eventueel gebruikte rekenmodellen voor dit thema nader gespecificeerd.	nee, zie § 2.6
150	5	Graag verneemt reclamant welke type windturbine uitgegaan zal worden om de milieueffecten vast te stellen waarbij van belang is dat m.n. de hoogte en de diameter van de wieken opgegeven worden.	Wat betreft de typen windturbines wordt verwezen naar paragraaf 2.5 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.5
151	6	Worden de negatieve milieuaspecten als gevolg van de bouw van het windturbinepark ook onderzocht? Zo ja hoe? Op welke wijze zullen deze negatieve milieueffecten gecompenseerd gaan worden?	Ja, milieueffecten van de bouw van de windturbines op de omgeving worden inzichtelijk gemaakt. Wat betreft mitigatie en compensatie wordt verwezen naar paragraaf 4.2 van de zienswijzennota.	nee
152	7	Hoe gaat gemeente Oss waarborgen dat ook Geffen en 't Wild langs alle zijden gewaarborgd zijn van de binnen Oss gestelde afstandsnorm van 2 km?	Dit is niet te waarborgen, omdat gemeente Oss niet kan besluiten over Bosch grondgebied.	nee
153	8	Er zijn plannen voor woningbouw in de Duurzame Polder (Amsteleind) door het college is aangegeven dat hier geen rekening gehouden wordt met de 2km afstandsnorm. Waarom denkt gemeente Oss letterlijk en figuurlijk met 2 maten te kunnen meten? Is de gezondheid van toekomstige bewoners van gemeente Oss minder belangrijk? In het slechtste geval e.e.a. toch doorgevoerd gaat worden, hoe wordt dan de gezondheid van toekomstige bewoners van Amsteleind extra gewaarborgd en waar kan terecht met een claim t.a.v. gezondheid en/of waardedaling van hun woning?	De toekomstige inwoners van Amsteleind zijn zich ervan bewust dat zij in een woning gaan wonen in een woonwijk die grenst aan de Duurzame Polder. Maar ook voor deze woningen geldt dat hier aan de wettelijke bepalingen voor normen moeten worden voldaan, zodat ook deze bewoners op een 'gezonde' afstand van de windturbines komen te wonen. Waardedaling is op zichzelf geen (milieu)effect dat in de NRD of het MER wordt onderzocht. Nadat de besluitvorming (vergunningverlening) heeft plaatsgevonden is het binnen de wettelijke kaders wel mogelijk om planschadevergoeding of nadeelcompensatie te vragen.	nee
154	9	Wordt onderzoek gedaan naar de negatieve geluidseffecten IN de woning? Zo ja hoe? Welke concrete geluidsnormen worden gehanteerd	Wat betreft geluid wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		binnen de MER? Worden de internationale inzichten t.a.v. laagfrequent geluid meegenomen in de NRD en MER?		
155	10	Waar kunnen bewoners terecht als men dergelijke klachten (wegens laagfrequent geluid) ondervindt na de komst van de windturbines in de Duurzame Polder? Hoe gaat gemeente Oss hen helpen in de vorm van compensatie of in het ernstigste geval hulp bij verhuizing?	De NRD beschrijft wat er wordt onderzocht om de effecten van de realisatie van het windpark in beeld te brengen en hoe dat onderzoek plaatsvindt. De normering van het windpark als het eenmaal wordt gerealiseerd en in gebruik is, is op andere manieren geregeld. Zoals in vergunning- of bestemmings-/omgevingsplanvoorschriften. Als bewoners menen dat de voorschriften worden overtreden dan kunnen zij de bevoegde overheid vragen om handhavend op te treden. Nadat de besluitvorming (vergunningverlening) heeft plaatsgevonden is het binnen de wettelijke kaders mogelijk om planschadevergoeding of nadeelcompensatie te vragen.	nee
156	10	Hoe gaan gemeente Oss /Den Bosch inspecteren of de vastgestelde geluidsnormen overschreden worden? Hoe gaan gemeente Oss/Den Bosch handhaven op de vastgestelde geluidsnormen? Hoe wordt voorkomen dat er gefraudeerd gaat worden met de geluidsnormen?	Toezicht en handhaving is door het bevoegd belegd bij ODBN (OmgevingsDienst Brabant Noord). Handhaving van windturbinegeluid is hier onderdeel van. Fraudering van geluidsnormen en hoe daar mee om te gaan is een vraag voor de toekomst en geen onderdeel van het MER. Het bevoegd gezag heeft de taakstelling om normering te handhaven. Uitgangspunt is dat dat ordentelijk plaats gaat vinden	nee
157	11	Mocht de RvS negatief besluiten op de geplande windturbines voor Elzenburg - de Geer, worden de 4 aldaar geplande windturbines dan alsnog in de Duurzame Polder geplaatst? Hoe gaan deze 4 windturbines dan gesitueerd worden in het Osse deel van de Duurzame Polder, rekening houdende met de 2 km afstandsnorm tot de woonkernen?	Het door reclamant genoemde scenario is niet aan de orde. De gemeenteraad van Oss heeft in het raadsbesluit van 28 januari 2021 nogmaals aangegeven een deel van de energieopgave ook met windmolens op Elzenburg – De Geer te willen realiseren, De benodigde besluiten (bestemmingsplan, omgevingsvergunningen) voor windmolenpark Elzenburg – De Geer zijn in december 2021 genomen. Deze liggen momenteel ter toetsing bij de bestuursrechter.	nee
158	12	Worden de problemen rondom het verwijderen van een windturbine door gemeente Oss erkent? Word in de MER voorzien in het milieuvriendelijk verwijderen van de afgeschreven windturbines? Zo Ja	Wat betreft het einde van de levensduur van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		op welke wijze? Wordt bijv. de betonnen fundering ook verwijderd en hoe worden de rotorbladen, welke nu altijd nog gefabriceerd worden van niet-recyclebaar kunststof, vernietigd?		
nr. 17 (gemeente Oss)				
159	1	De adviserende marktpartijen die informatieavonden organiseren en actief betrokken zijn bij de projectrealisatie hebben er alle belang bij om zo min mogelijk belemmeringen te verkrijgen voor nieuwe windturbineprojecten. In het kader van transparantie en algemene beginselen van behoorlijk bestuur dient een onafhankelijke partij betrokken te worden bij het opstellen van de MER en windmolenbepalingen. De MER moet vanwege de vereiste betrouwbaarheid begeleid en gerealiseerd worden dooreen bekwame instantie waaraan geen enkele zweem van mogelijke partijdigheid kleeft en met kennis van gezondheid(wetenschappen) op een hoog kwaliteitsniveau.	Het MER wordt opgesteld door Witteveen+Bos, een onafhankelijk adviesbureau.	nee
160	2	De informatie van de bewonersbijeenkomsten najaar 2022 is nog niet verwerkt en een extra bewonersbijeenkomst met het thema gezondheid is toegezegd door het projectteam	Een webinar met het thema gezondheid is georganiseerd op woensdag 25 januari 2023. Een link naar de uitzending is op de website duurzame polder opgenomen. Informatie van de bewonersbijeenkomsten is weergegeven op de website Duurzame Polder en de inhoud wordt meegenomen in het vervolg van dit project.	nee
161	2	Bij het projectteam is niet bekend wat de juridische status is van het defensie laagvlieg oefengebied inde polder. Er is ook daarom geen uitspraak of onderzoek mogelijk wat de consequenties zijn wat betreft geluidsbelasting en cumulatie van geluid.	Wat betreft het laagvlieggebied van Defensie wordt verwezen naar paragraaf 3.9 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.9
162	3	Bij gebrek aan argumenten voor windturbines wordt door de wethouder en het projectteam klimaatangst als pressiemiddel toegepast, zonder daar wetenschappelijke onderbouwing bij te geven.	Vanuit de RES zijn doelstellingen per gemeente vastgesteld. 's-Hertogenbosch en Oss hebben zich daaraan geconformeerd. Beide gemeenten hebben ervoor gekozen een groot deel van hun opgave in de Duurzame Polder te realiseren.	nee
163	4	De afstandsnormen (1km en 2km) zijn te arbitrair. Zijn deze te handhaven met de nieuwe wettelijke norm of neemt de provincie of rijk het bevoegd gezag over? Kunnen exploitanten de nieuwe norm wettelijk afdwingen?	Wat betreft de verschillen in afstandsnormen wordt verwezen naar paragraaf 2.1 van de zienswijzennota. Wat betreft het onderzoek naar nieuwe geluidsnormen wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.1
164	5	Er worden nog geen aantallen etc. van milieueffecten genoemd in de NRD, waardoor van omwonenden niet kan worden verwacht dat zij op een imaginair	De milieueffecten worden inzichtelijk gemaakt in het MER. Het NRD dient slechts om de reikwijdte en het detailniveau van	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		project een onderbouwde zienswijze kunnen formuleren.	de onderzoeken in het MER te bepalen.	
165	6	Als de landelijke ontwikkelingen (wat betreft windturbinebepalingen) worden gevolgd, waarom dan vooraf een MER voor de duurzame polder, zo wordt de duurzame polder onnodig duur.	Het uitvoeren van een MER is een wettelijke verplichting.	nee
166	6	Met de NRD wordt niet ingegaan op nieuwe landelijke windturbinebepalingen. Er wordt voor gekozen eigen normen te hanteren.	Wat betreft het onderzoek naar geluidsnormen wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota. Waar het gaat om de overige nieuwe/landelijke inzichten en normen verwijzen wij naar paragraaf 2.7.	nee, zie § 2.7 en 4.5
nr. 18 (gemeente Oss)				
167		Bijlage 1 is overzichtskaart van Nederland met windsnelheden op een hoogte van 100 meter. Daar uit blijkt dat milieutechnische stuk minder rendabel is om in Brabant elektriciteit op te wekken dan in op zee of in de Provincies Friesland/Groningen.	Wat betreft de nut en noodzaak van het project wordt verwezen naar paragraaf 2.2 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.2
168		NRD houdt geen rekening met mogelijkheden van lokale opslag van energie om in windstille dagen toch aan de duurzaamheidsdoelstellingen te voldoen.	Wat betreft het balanceren van de vraag en het aanbod van duurzame energie wordt verwezen naar paragraaf 2.4. Daarnaast worden in de fase van de m.e.r. de kansen en aandachtspunten van de alternatieven vanuit het thema netwerkaansluiting inzichtelijk gemaakt	nee, zie § 2.4
169		Om integrale afweging van de milieueffecten van windturbines vast te stellen moet de MER de diverse types windturbine naast elkaar zetten zowel de traditionele windturbines met wieken als de nieuwe verticale varianten zoals bijvoorbeeld KOHILO Wind Turbines. En welke parameters de windturbines rekening mee gehouden wordt c.q. uitgangspunten (hoogte en diameter wieken).	Wat betreft de typen windturbines wordt verwezen naar paragraaf 2.5 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.5
170		NRD wordt geen rekening gehouden met het mogelijk dubbelruimte gebruik welke bijvoorbeeld verticale varianten wel tot de mogelijkheid behoort.	Wanneer eventueel dubbelgebruik onderdeel is van de inrichtingsvarianten voor de Duurzame Polder, zal dit meegenomen worden in het MER, zie ook paragraaf 4.7.	nee, zie § 4.7
171		Op het thema 'gezondheid' benoemt de NRD niet 1) de uitstoot van luchtverontreinigende stoffen door vrindturbines zoals SF6 gassen. Onderzoek naar deze soort gassen is gedaan door de NWEA (De Nederlandse WindEnergie Associatie (NWEA) is de brancheverenigingen van de windsector) dus een slager die zijn eigen vlees keurt. Ook wordt er in de praktijk kleinere hoeveelheden voorraad per windmolen neergezet zodat men onder een bepaalde werkvoorraad blijft waarmee men de registratieverplichtingen onder een ander voorwaarden hoeft bij te houden. Daarom dient men	Wat betreft uitstoot van luchtverontreinigende stoffen wordt verwezen naar paragraaf 2.6 van de zienswijzennota. Wat betreft gezondheid wordt verwezen naar paragraaf 4.3 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.6

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		duidelijk aan te geven per type windturbine variant welke gassen of alternatieve men gebruikt.		
172		Op het thema 'gezondheid' benoemt de NRD niet 2) welke frequenties het geluid dat vrijkomt zowel laagfrequent als andere. Ook doet TNO onderzoek naar andere vormen van wieken om de geluidsoverlast te verminderen. Ook binnen de provincie en regio bevinden zich een behoorlijk aantal breuklijnen. In de NRD wordt niet ingegaan op transport van het laagfrequent geluid door deze breuklijnen heen. Hierdoor dient de MER nader in te worden beschouwd.	Wat betreft gezondheid wordt verwezen naar paragraaf 4.3 van de zienswijzennota. Het transport van laagfrequent geluid door breuklijnen heen is geen onderdeel van het MER, hier is geen wetenschappelijk onderbouwde informatie over beschikbaar.	nee
173		Gezien het feit dat er in de omgeving een luchtmachtbasis aanwezig is dient dit in de MER nader benoemd te worden. Wat de mogelijk geplande types effecten hebben over de veiligheid rondom deze luchtmachtbasis.	Indien de windturbines effecten op een nabijgelegen luchtmachtbasis hebben, wordt dit beschreven in het MER.	nee
174		Om een integrale afweging te kunnen maken moet men duidelijk aangeven welke hoeveelheid energie men in de gehele regio aan MWh verbruikt per jaar en welke hoeveelheid de windmolens opleveren in dezelfde eenheid dan kan men waarnemen hoeveel procent men aan het verduurzamen is. In deze afweging dient ook meegenomen te worden de landelijke problematiek dat mensen van het gas af moeten en dat men met elektrische auto's moet gaan rijden. Welke impact maken de geplande windmolens dan afgewogen tegen de bovengenoemde punten. Dit dient nader in de MER te worden beschouwd.	Wat betreft de nut en noodzaak van het project wordt verwezen naar paragraaf 2.2 van de zienwijzennota.	nee, zie § 2.2
nr. 19 (gemeente Oss)				
175		De bijeenkomst op 21 september 2022 is enkel opgezet zodat er weer is voldaan aan het organiseren van een bewonersavond, conform het stappenplan om tot een windturbinepolder te komen. De burgers worden niet serieus genomen, er is een goede informatieavond nodig waarin nadere, eerlijke, duidelijke en concrete antwoorden worden gegeven.	Wat betreft participatie wordt verwezen naar paragraaf 4.4 van de zienswijzennota. De gemeenten zetten zich weldegelijk in om zo volledig en concreet mogelijk informatie te geven. Er is en wordt zo transparant mogelijk gehandeld en gecommuniceerd.	nee, zie § 4.4
176		Er is sprake van een rechtsongelijkheid doordat de afstandsnormen per gemeente verschillen, zodat bewoners in deze gemeente op verschillende manier blootgesteld worden aan de effecten van windturbines. Op deze manier wordt een aantal burgers in Oss beschouwd als tweederangsburgers. De gemeente laat deze burgers in de steek. De overheid c.q. gemeente Oss moet burgers op gelijke wijze behandelen. Dit is een algemeen beginsel van behoorlijk bestuur.	Wat betreft de verschillen in afstandsnormen wordt verwezen naar paragraaf 2.1 van de zienswijzennota. Aanvullend merkt de gemeente op dat in elk geval voor alle woningen voldaan moet worden aan de wettelijke normen voor geluid etc. Zo wordt gewaarborgd dat de windturbines op voldoende afstand van alle woningen komen te staan.	nee, zie § 2.1
177		De gemeente dient 2.500 meter afstand van bewoners en ondernemingen te houden bij het plaatsen van windmolens, conform de Duitse norm (dit met uitzondering van de zogenaamde windboeren).	Wat betreft de afstandsnormen wordt verwezen naar paragraaf 2.1 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.1

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
178		Uit onderzoek van ZEMBLA is gebleken dat omwonenden van windmolens onvoldoende worden beschermd tegen overlast. De geluidsnormen voor windmolens houden geen rekening met de zogenoemde piekbelasting. Uit een recent gepubliceerde nota blijkt dat het ministerie ook in de toekomst wil blijven werken met een jaargemiddelde geluidsnorm, met andere woorden gecamoufleerde piekbelasting. Dit mag u de burgers van uw gemeente niet op deze wijze aandoen. Dit verdient grondig onderzoek en aanpassingen om de handhavingstaak goed uit te kunnen voeren.	De landelijke geluidsnormen voor windturbines worden inderdaad uitgedrukt in Lden (jaargemiddelde geluidniveau voor het etmaal op de gevel) en Lnight (jaargemiddelde geluidniveau voor de nachtperiode op de gevel). Het geldende Nederlandse reken- en meetvoorschrift gaat ook uit van deze jaargemiddelden. Het MER moet hier dus bij aansluiten. Voor nadere toelichting over de geluidsnormen wordt verwezen naar paragraaf 4.5 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.5
179		Door de gemeente is geen goed onderzoek uitgevoerd naar de effecten van een windturbinepark op dieren. Dit is noodzakelijk. Reclamant heeft een paardenhouderij/fokkerij en verwijst naar een onderzoek naar de invloed van laagfrequent geluid op paarden: https://www.windturbinesyndrome.com/2013/horses-get-wind-turbine- syndrome-portugal/	De conclusies uit de studie waarnaar door de reclamant wordt verwezen, wordt onvoldoende door andere onderzoeken onderschreven om een causaal verband te bevestigen. Daarom gelden in Nederland geen (afstands)normen of eisen ten aanzien van vee waaraan in het MER getoetst kan worden. De effecten van windturbines op dieren (naast wettelijk beschermde diersoorten) worden daarom niet afzonderlijk onderzocht in het MER.	nee
180		Indien er toch besloten wordt tot het plaatsen van windturbines in de nabijheid van de fokpaarden en fokveulens en deze hier schade door ondervinden, zal reclamant de Gemeente Oss aansprakelijk stellen voor onzorgvuldigheid, en een onrechtmatige overheidsdaad.	Voor financiële compensatie gelden de gebruikelijke wettelijke regelingen voor planschade (huidige wetgeving) en nadeelcompensatie (onder de Omgevingswet). Financiële compensatie in dit kader kan na vaststelling van het besluit aangevraagd worden. Verzoeken tot planschadevergoedingen kunnen (op dit moment volgens het huidig recht van de Wro) worden ingediend tot 5 jaar na het onherroepelijk worden van het planologisch besluit (zie art. 6.1, lid 4 van de Wro). Met de Omgevingswet (verwachte inwerkingtreding 1 januari 2024) zal dit wijzigen. Planschadeverzoeken worden door een onafhankelijke adviseur beoordeeld, waarbij wordt meegewogen in hoeverre de ontwikkeling voorzienbaar was, en een bepaald algemeen maatschappelijk risico wordt meegenomen.	nee

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
nr. 20 (gemeente 's-Hertogenbosch)				
181		Specificeer In de MER de effecten door uitbreiding van elektriciteitsnetwerk. Effecten van de uitbreiding van het elektriciteitsnetwerk op de omgeving.	Wat betreft de milieueffecten van de verbouwing van het elektriciteitsnet wordt verwezen naar paragraaf 2.10 van de zienswijzennota.	nee, zie § 2.10
182		Specifieer in de MER welke effect dit initiatief heeft op plant en diersoorten. Er staat alleen aangegeven op beschermende plant en diersoorten. In de MER meenemen welke invloeden het initiatief heeft op het ecologische evenwicht. Behoud van huidige natuur.	Wat betreft natuur wordt verwezen naar paragraaf 4.1 van de zienswijzennota.	nee, zie § 4.1
183		Specificeer in de MER welke effecten de bouw en het verwijderen van de benodigde infrastructuur van het initiatief heeft op de omgeving (milieueffecten)	De effecten van de bouw van windturbines worden in de MER meegenomen als onderdeel van de thema's verkeer, trillingen, geluid, etc. Wat betreft meenemen van effecten tijdens de demontage van de windturbine wordt verwezen naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.2
184		Specificeer de effecten op de historische omgevingswaarde van monument kruisstraat 64. Behoud van historische omgeving.	Wat betreft de effecten op cultuurhistorische waarden wordt verwezen naar paragraaf 3.7 van de zienswijzennota.	nee, zie § 3.7
185		Het gebied is kwetsbaar voor overstromen. Specificeer in de MER de effecten op de omgeving van overstroming in combinatie met de benodigde infrastructuur van dit initiatief. Bijv stabiliteit van de windturbines, elektriciteitsveiligheid, e.d.).	De effecten op overstromingsrisico en wateroverlast vallen onder het thema Klimaatadaptatie in het beoordelingskader van de NRD.	Nee
186		Neem effecten en gevolgen mee op klimaatverandering door veranderende luchtstroming door windturbines.	De plaatsing van de windturbines in de Duurzame Polder zal geen bewezen of noemenswaardig effect hebben op klimaatverandering. Door deze vorm van duurzame opwek worden juist de emissies als gevolg van de verbranding van fossiele brandstoffen voorkomen, wat het klimaat ten goede komt.	Nee
187		Specificeer nader wat de effecten zijn op de energiedoelstelling door de verschillende luchtlagen in de Duurzame Polder	In de verschillende luchtlagen treden andere windsnelheden op. Deze zijn inzichtelijk via open data en dus bekend. In de MER worden alleen de milieueffecten van windturbines inzichtelijk gemaakt.	nee
188		Beschrijven nader wanneer de infrastructuur weer wordt verwijderd en hoe deze in weer terug wordt gebracht. Wordt het bestemmingsplan weer teruggedraaid na einde levensduur? Zijn de	Wat betreft het meenemen van effecten tijdens de demontage van de windturbine wordt verwezen	nee, zie § 3.2

Nr. zienswijze nota	Nr. reclamant	Zienswijze	Reactie	Gevolg voor het MER?
		financiële middelen begroot om de windturbines te verwijderen? Hoe gaat de gemeente deze risico's managen? Bijvoorbeeld als de initiatiefnemer failliet gaat.	naar paragraaf 3.2 van de zienswijzennota. Aanvullend hierop, de verplichting tot het verwijderen van windturbines is inclusief bijbehorende voorzieningen (zoals infrastructuur).	
189		Graag specificeren hoe de gemeente de uitstoot tijdens de bouw zo minimaal mogelijk houdt.	De effecten van de bouw van windturbines worden in de MER meegenomen als onderdeel van de thema's verkeer, trillingen, geluid, etc.	nee
190		De MER gaat alleen in op de windturbines. Specificeer welke extra benodigdheden, zoals infrastructuur, nodig zijn voor o.a. transport, uitbreiding netwerk, e.d.	Wat betreft de milieueffecten van de verbouwing van het elektriciteitsnet wordt verwezen naar paragraaf 2.10 van de zienswijzennota. Overige extra benodigdheden worden in de MER meegenomen als onderdeel van de thema's verkeer, trilling, geluid etc.	nee, zie § 2.10